

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'TE CUMHURİYET FİKRİ VE GERÇEKLEŞTİRİLME SAFHALARI

Doç.Dr.S.Esin DAYI*

Cumhuriyet rejimi, ilk defa 1789 Fransız İhtilâli'nin bir sonucu olarak; 1792'de Fransa'da, krallık rejimi yerine uygulanmaya başlanmıştır.

Fransız İhtilâli'nin tüm dünyaya yaydığı, hürriyet, özgürlük, milliyetçilik fikirleri zamanla Osmanlı İmparatorluğu'na da ulaşmıştı. İlk defa Şinasi'de filizlenen bu fikirler, Ziya Paşa, Ali Suâvî, Namık Kemâl gibi Genç Osmanlılar da özgürlük, hürriyet, milli egemenlik ve parlamento kavramlarının oluşmasına sebep olmuştu. Ancak, bu kişiler; parlamentosu, anayasası ve padişah olan bir Meşrutî sistemi istiyorlardı. Yani, Cumhuriyetçilikten uzaktardı. Henüz bu dönemlerde ve daha sonralarında da "Cumhuriyet" idaresi düşünülüyordu.

Siyasi fikirlerin rahatlıkla yayılma ortamına sahip Makedonya'da büyüyen ve yetişen Mustafa Kemâl'de de ilk siyasi fikirler, 1899'da girdiği İstanbul'daki Harp Okulu'nda özellikle ikinci yılında başladı. Sultan II.Abdulhamid'in idaresi aleyhinde ve meşrutiyet lehinde siyasi fikir sahibi oldu. 1902 yılında Erkânı Harp Mektebi'ne seçilen Mustafa Kemâl, memleketin idaresi ve siyaseti hakkındaki yeni fikirlerini harbiye öğrencilerine yayabilmek için, el yazısı ile hazırlanan ve çoğu yazılarını kendisinin yazdığı bir gazete dahi çıkarttığı gibi, sınıfta küçük bir teşkilatta kurmuştu.

1905'de Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olan Mustafa Kemâl , arkadaşları ile daha rahat çalışabilmesi için İstanbul'da bir ev tutmuştu. Ancak, Sultan Abdulhamid ve Meşrutiyet hakkındaki faaliyetlerinden dolayı tutuklanarak, birkaç ay tutuklu kalmıştı.

1905 yılında Şam'daki V. Ordu'ya gönderilen Mustafa Kemâl, teşkilat çalışmalarına burada da devam ederek; 1906 yılında gizli olarak "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurdu. Çeşitli askeri sınıflarda staj yapmak bahanesi ile gittiği Beyrut, Yafa ve Kudüs'de de teşkilat yaptı. Fakat, istediği ölçüde bir teşkilatı ancak Makedonya'da yapabileceğine inanıyordu. Makedonya'ya gitmesi çok zor iken, bir yolunu bulup eline geçirdiği bir "mezuniyet tezkeresi" ile Mısır ve Yunanistan üzerinden Selânik'e gitti. Gizlice geldiği ve dört ay kadar kaldığı Selânik'te bu Cemiyet'in bir şubesini açmak için arkadaşları ile yaptığı (Askerî Rüştiye Öğretmeni Hakkı Baha (Pars) ile evinde) toplantıda "kahhar bir istibdada karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak,

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

Bu makalenin, Enstitümüzün 1998 yılında basılacağını duyurduğu "Cumhuriyet Özel Sayısı"nda yayınlanması gerekiyordu. Ancak, derginin bugüne kadar hazırlanamaması üzerine yayınlanamamıştır.

milleti hâkim kılmak, hülâsa vatani kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum" sözlerine Ömer Naci Bey; "Mustafa Kemâl arkadayız, seni takip edeceğiz. Ölüm, cellatlar, işkenceler bile bizi bu azmimizden çeviremeyecektir. Hürriyet verilmez, o, ancak alınır. Zulüm ve istibdat altında inleyen bu mâsum ve biçare milleti kurtaracağız, yaşasın Hürriyet ve İhtilâl" sözleri ile cevap vermişti.

Tekrar söz alan Mustafa Kemâl, bu konuda kendilerinden öncede birçok teşebbüsler yapıldığını ancak, yeterli teşkilât yapamadıkları için başarıya ulaşamadıklarını belirterek; "Biz, kuracağımız teşkilat ile birgün mutlaka ve behemâhâl muvaffak olacağız. Vatani ve milleti kurtaracağız."¹ demişti.

Mustafa Kemâl, yıllar önce söylediği bu sözleri yürekten söylemiş olmalı ki, vatani ve milleti gerçekten kurtarmak ona nasib olmuştu. Selânik'te arkadaşlarına gayesini anlatarak; Tahir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami, Hakkı Baha Beylerle "Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubesini kurdular².

Mustafa Kemâl, II. Meşrutiyet'in ilânından önce, belki de Selânik'te bulunduğu bu sıralarda, Selânik'teki pembe boyalı büyük evlerinin bir odasında, kendisi gibi komitacılık yapan arkadaşları ile toplantılar yapıyordu. Bir gün, onların bu toplantılardan haberi olan ve onları dinleyen annesi, arkadaşları gittikten sonra, büyük bir merak ve endişe ile; "Çocuğum, birşey anlamak istiyorum. Sen ve senin arkadaşların yedi evliya kuvvetindeki padişaha isyan mı ediyorsunuz?" sözlerine karşılık, artık herşeyden haberdar olan annesinden gizlemeye gerek kalmadığına ve onları aydınlatmaya karar vererek şöyle demiştir; "Evet anne, senin yedi evliya kuvvetinde farzettığın adam hiçbir kuvvete malik değildir. Biz burada toplanan insanlar, memleketi bu zalimlerden kurtarmak istiyoruz. Senin aklın buna ermeyebilir, yahut evlâdın olduğunu unutarak, gider evliyalara kavuşursun!"³ cevabını vermiştir.

Tekrar Suriye'ye dönerek, 1907 yılına kadar burada hizmet veren Mustafa Kemâl, Kolağası rütbesine terfi ederek; 1907'de Manastır'daki III. Ordu'ya tayine çıkmışken; Selânik'teki Müşir Kurmayı'na tayin edildi⁴.

Selânik'e geldiğinde, Hürriyet Cemiyeti'nin adının "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildiğini gördü.

Mustafa Kemâl'i, Erkân-ı harp yıllarından ziyade Selânik'te iken yakından tanıyan İsmet Bey (İnönü); O'nun, cemiyet içinde bulunmayı ve konuşmayı sevdiğini, etrafındakileri tesiri altına aldığından bahisle; "Anlaşıyor ki, gelecekte büyük işler başında bulunmak istidadı Atatürk'e, cemiyet içinde yaşamak ve toplayıcı, tesir edici vasıflar sahibi

¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, T.T.K. Ankara, 1989⁴, s.1-2.

² Ali Fuat CEBESÖY, Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul, 1967, s.94-95.

³ A.S.D., III, T.T.K. Ankara, 1989⁴, s.116-117.

⁴ A.F.CEBESÖY, Sınıf Arkadaşım..., s.112.

olmak şeklinde belirlemiştir."⁵ diyerek; O'nun özellikleri hakkında önemli bir tesbitte bulunmuştur.

Mustafa Kemâl, 1908 II.Meşrutiyet'in ilânından sonra teşkilat içinde tasvib etmediği olayları tenkid eder ve ordunun siyasetten çekilmesini ister.

1909 yılında, teşkilat yapmak için gönderildiği Trablusgarb'dan 1909 yılında yapılan II.İttihat ve Terakki Kongresi'ne Trablusgarb delegesi olarak katılmış, hatta riyâset divanına da seçilmişti⁶.

Mustafa Kemâl, özellikle Kongre'ye ordunun siyasetten ayrılması gerektiği fikrini anlatmak için katılır. Kongre'de; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi bir parti haline getirilmesini, ordunun politikanın dışında kalmasını, Cemiyet ile masonluk arasında bir ilgi kalmamasını, Cemiyet'in içinde eşitlik olmasını ve hükümet işleri ile dini işlerin birbirinden ayrılmasını ister⁷. Ordunun siyasetten ayrılması fikri kabul ve kongre kararlarına dahil olmasına rağmen uygulanmaz. Ancak, bu teklifleri ve eleştirileri ile Cumhuriyetçi olmakla suçlanan Mustafa Kemâl, bu tarihten itibaren, siyasetten çekilerek askeri mesleğindeki çalışma ve faaliyetlerine ağırlık verir.

Böylece, Mustafa Kemâl'in öğrencilik yıllarında istibdada karşı ve Meşrutiyet taraftarı olan fikirlerinin daha da geliştiğini hatta, Cumhuriyet düşüncesine yakınlaştığı görülmektedir.

Mustafa Kemâl'in İstanbul'da iken hanım arkadaşı olan Madam Corinne'e Sofya'dan yazdığı 1913 tarihli bir mektubunda "Benim ihtiraslarım, hem de pek büyük ihtiraslarım var. Fakat, ben bu ihtiraslarımın gerçekleşmesini vatanıma büyük faydaları dokunacak, bana da yeterlikle yapabileceğim bir görevin canlı iç rahatlığını verecek büyük fikri başarmakta arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur. Onu çok genç yaşta edindim ve son nefesime kadar ona bağlı kalacağım"⁸ diyordu.

Mustafa Kemâl, milleti için büyük ve faydalı işler başarabileceği bir görev istiyordu. Nitekim Enver (Paşa) bir gün kendisine;

-Ne istiyorsun Kemâl? sorusuna "Büyük kuvvetleri kumanda etmek istiyorum"⁹ demişti.

Memleketin içinde bulunduğu durumu gerçekçi bir şekilde değerlendiren Mustafa Kemâl, devletin varlığının da uzun süre devam edemeyeceğini tesbit etmişti.

VII.Kolordu Kumandanı Mustafa Kemâl Paşa'nın, 20 Eylül 1917'de Halep'ten Sadrazam'a, Dahiliye Nazırı Talât Paşa'ya ve Başkumandan Vekili ve Erkan-ı Harbiye

⁵ İsmet İNÖNÜ, Hatıralar, (Yay.Haz: Sabahattin ŞELİK), I, Ankara, 1985², s.41.

⁶ Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam Mustafa Kemâl (1881-1919), I, İstanbul, 1959³,s.140-141; Yusuf Hikmet BAYUR, Atatürk Hayatı ve Eseri, -Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar-, I, Ankara, 1970, s.27

⁷ Ş.S.AYDEMİR, I, s.141-142

⁸ Falih Rıfkı ATAY, Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-, İstanbul, 1984², s.79.

⁹ F.R.ATAY, Çankaya, s.79.

Umumiye Reisi Enver Paşa'ya ayrı ayrı gönderdiği, ülkenin içinde bulunduğu sivil ve askeri durumu değerlendirdiği raporunda; genel gidişatın kötü olduğunu belirterek en büyük tehlikenin; "Her yandan çürüyen ulu saltanat binasının bir gün içten, birden bire çökmesi ihtimali"¹⁰ üzerinde durmuş ve bu önemli belgenin sonunda; "Özetle; gerek sivil hükümetler ve gerek halk içinde yapılacak işlerin alelâde bir memleket meselesi değil, en birinci bir memleketi müdafaa meselesi olduğu, bu dönemde yurdun hiçbir köşesinin, herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresine verilmesi saltanat yaşamını kesinlikle bozar." şeklinde ileriye yönelik önemli teşhislerde bulunmuştu¹¹.

Mustafa Kemâl Paşa, VII. Yıldırım Ordusu Kumandanlığı'na tayin edildiği, 1917 yılının Ekim ortalarında İstanbul'a geldiğinde, önemli günlerden birinin merasimi sırasında, Harbiye Nezâreti Levâzımât-ı Umûmiye Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın isteği ile yaptıkları özel bir görüşmede; İ.Hakkı Paşa, memleketin içinde bulunduğu durumu değerlendirip, sözü saltanatın ilgasına getirmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemâl'in "Peki Paşam, işin sonu ve idare şekli ne olacak?" sorusuna; "Cumhuriyet" cevabını verince, Mustafa Kemâl; "Peki ama, bu takdirde başa kim geçecek?" şeklindeki ikinci sorusuna Paşa; "Sen, ben ve meselâ Enver!"¹² demişti.

Mustafa Kemâl Paşa, bu konuşmalardan; Enver Paşa'nın, sağ kolu olan İbrahim Hakkı Paşa vasıtasıyla kendisinin "cumhuriyet" hakkındaki fikirlerini öğrenerek ve taraftar toplamak istediğini sezmişti. Anlaşılan Enver Paşa, Cumhuriyet idaresi kurarak, başına geçmek istiyordu.

Mustafa Kemâl Paşa, İ.Hakkı Paşa'ya; "Paşam, görüşünüzü izâh ve gerekli mütalââda bulunmak suretiyle üzerinde durarak sorunu açıkladığınız durum, esâs itibariyle çok önemli bir memleket meselesi olmakla beraber, bunun, kanaatimce günün birinde mutlaka tahakkuk edeceğine hiç şüpheniz olmamak lazımdır. Ancak, bugünkü ahval ve ağır şartlar, buna asla elverişli bulunmadığı cihetle, bu işin bugün için henüz sırası gelmiş değildir ve genel duruma göre düşüncelerinizin, yine bugün için tatbik kabiliyeti de yoktur"¹³ cevabını vermişti.

Mustafa Kemâl'in, bir gün mutlaka Cumhuriyet idaresine geçileceği; ancak, şimdi zamanın ve şartların uygun olmadığı düşüncesinde olduğu anlaşılıyor. Evet, zamanın ve şartların uygun olması için belli bir sürecin tamamlanması gerekiyordu. Bu süreç içinde; Amasya Ta'mîmi, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Büyük Millet Meclisi'nin toplanması, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulması, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ve

¹⁰ Y.II. BAYUR, I, s.123; M.Sunullah ARISOY, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Söyleyip Yazdıkları, I, T.T.K. Ankara, 1982, s.276

¹¹ Y.II.BAYUR, I, s.128.

¹² Şükrü TEZER, Atatürk'ün Hatıra Defteri, T.T.K., Ankara, 1972, s.132.

¹³ Ş.TEZER, s.133.

İstiklâl Marşı'nın kabulü, Saltanatın kaldırılması, Halk Fırkası'nın kurulması, Ankara'nın başkent olmasının kabulü ile adım adım Cumhuriyete yaklaşılmış ve nihayet "Cumhuriyet" in ilanı, bu tarihten tam altı yıl sonra gerçekleşmiştir.

Amasya Ta'mîmi

Osmanlı Devleti'nin kayıtsız, şartsız teslim oluş belgesi olan Mondros Mütarekesi'nden sonra, Hakimiyet-i Milliye'ye dayanan, kayıtsız-şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak¹⁴ niyetinde olan Mustafa Kemâl, "Ya istiklâl, ya ölüm" parolası ile hareket ediyordu.

Nutuk'taki kendi ifadesine göre yapması gereken; öncelikle; Osmanlı Hükümeti'ne, Osmanlı Padişahı'na ve Halifesi'ne isyan etmek, bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek,

İkinci olarak; Türk yurduna ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kim olursa olsun, milletçe silahla karşı koyup, mücadele etmek,

Üçüncüsü; tatbikâtı bir takım safhalara ayırmak, olay ve hadiselerden yararlanarak, milletin fikir ve hislerini ortaya çıkarmak, kademe kademe yürüyerek, hedefe ulaşmak¹⁵.

Bunları yaparken de, her hareketinin kanunlara uygun olmasına dikkat etmiştir. Mustafa Kemâl Atatürk, Milli Mücadele'nin başından hayatının sonuna kadar gerçekleştirdiği her faaliyetinde bu mantıkla hareket etmiş ve başarılı olmuştur.

Mustafa Kemâl Paşa, 18 Haziran'da Amasya'dan Edirne'deki I. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği telgrafında; "Bağımsızlık gayesinin elde edilmesine kadar tamamiyle milletle birlikte, fedâkârâne çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık, benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kat'idir"¹⁶ diyordu.

İşte, bu düşüncenin bir sonucu olarak bizzat kendisinin hazırladığı, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey'in imzaladığı Amasya Ta'mîmi'nde; Vatanın bütünlüğünün milletin istiklâlinin tehlikede olduğu, merkezi hükümetin sorumluluklarını yerine getiremediğinden; bu durum milletimizi yok gösterdiği, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağı, milleti bu durumdan kurtarmak, haklı ve hukukî sesini duyurmak için, her türlü tesir ve baskıdan uzak millî bir heyetin en kısa zamanda toplanmasının şart olduğu, bunun için Sivas'ın uygun görüldüğü, belirtilerek; her ilden üç delegenin ve 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanacak Kongre üyelerinin Sivas'a gönderilmeleri isteniyordu¹⁷.

¹⁴ K.ATATÜRK, Nutuk, I, M.E.B. İstanbul, 1982¹⁴, s.12

¹⁵ K.ATATÜRK, I, s.14-15.

¹⁶ K.ATATÜRK, I, s.20.

¹⁷ K.ATATÜRK, I, s.31; K.ATATÜRK, Nutuk III, M.E.B., İstanbul, 1982¹⁵, s.915-916.

Böylece, Mustafa Kemâl'in 1906'da "Milleti hakim kılabak bir teşkilatı kurma" fikri, 21-22 Haziran 1919'da Amasya Ta'mîmi ile gerçekleşmiş, resmen fiiliyata dönüşmüştü.

Mustafa Kemâl'in, İstanbul'daki bazı önemli kişilere Amasya Ta'mîmi ile birlikte gönderdiği, 21 Hâziran 1919 tarihli mektubunda; "Artık, İstanbul Anadolu'ya hakim değil, tâbi olmak mecburiyetindedir"¹⁸ sözlerinden; artık, İstanbul'daki hükümetin, dolayısıyla saltanatın pek hükmünün kalmadığı; şahsî irâde hakimiyeti yerine, milletin irâdesinin hakimi olacağı açıkça vurgulanıyordu.

Millî bir gaye için herşeyi göze alarak ortaya atılmaya karar veren Mustafa Kemâl Paşa; "Bu görevin resmî makam veya üniformaya sığınarak el altından yapılamayacağını, artık o devrin geçtiğini belirterek; alencin ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek sadâ ile bağırarak ve bütün milleti, sadâya iştirak ettirmek lazımdır"¹⁹ diyordu.

Erzurum Kongresi

Mustafa Kemâl Paşa, Erzurum'a ilk geldiğinde, Vilayât-ı Şarkîyye Müdâfaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin faâl beş üyesi önünde yaptığı konuşmada; Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılabileceğinden ama, Türk milletinin ölmeyeceğinden bahsetmişti²⁰. Bu sözlerde çok şey gizli görünüyordu.

Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Erzurum Valisi Münir, Süreyya (Yiğit), Kâzım (Dirik), Hüsrev (Gerede), Refik (Saydam) ve Mazhar Müfit Beylerle yaptığı ilk toplantıda; milleti kurtaracak tek tedbirin; "Hakimiyet-i Millîyeye müstenid bilâkaydü şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemahal vasıl olmak"²¹ olduğunu belirtmişti. Ama, bunun ne mânâyâ geldiğini açıkça ifade etmekten kaçınmıştı²².

Mazhar Müfid Bey, 7/8 Temmuz 1919 gecesi sabaha karşı Mustafa Kemâl Paşa'nın Süreyya (Yiğit) Bey dahil üç kişinin arasında kalmak şartı ile kendisine şu notları aldırıldığını kaydeder:

"Zaferden sonra şekl-i hükümet Cumhuriyet olacaktır. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icab eden muamele yapılacaktır"²³. O gece, devletin idarî şekli, hatta gerçekleştirmeyi düşündüğü inkılâplarla ilgili fikirlerini açıklamayı; yapılan istiklâl mücadelesinin sonunda, yapacağı çok şey olduğunun işareti idi.

¹⁸ K.A.T.A.T.Ü.R.K., I, s.35; III, Vesika No:27, s.916-917.

¹⁹ K.A.T.A.T.Ü.R.K., I, s.44.

²⁰ Ş.S.AYDEMİR, II, s.114.

²¹ K.A.T.A.T.Ü.R.K., I, s.44-45; Mazhar Müfit KANSU, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, T.T.K. Ankara, 1988, s.32.

²² M.M.KANSU, I, s.35.

²³ M.M. KANSU, I, s.131.

1934 yılında İzmir Milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Atatürk'ten üniversitede İnkılâp Tarihi derslerinde okutmak üzere "Cumhuriyet" sözünü ilk defa nerede, ne şekilde ve kimler arasında kullandığını öğrenmek istemiş; Atatürk de ona, günün gününe not aldığı için Mazhar Müfit'ten öğrenmesini söylemişti²⁴.

Atatürk'ten izin alan Mazhar Müfit Bey, 5 Nisan 1934 tarihli mektub ile Mahmut Esat Bey'in 31 Mart 1934 tarihli istek mektubuna cevap vermişti. Mektubunda, Atatürk'ün, 20 Temmuz 1919 günü öğleden sonraki konuşmalarında "Açıkça söyleyeyim; Şekli hükümet zamanı gelince, Cumhuriyet olacaktır" dediğini ve kendisinin de bütün kat'iyeti ve ciddiyeti ile bunu Paşa'ya söyletmiş bulunuyorum."²⁵ sözleri daha önceki notları ile çelişki yaratmaktadır. Çünkü, Mustafa Kemâl Paşa'nın, hükümetin şeklinin Cumhuriyet olacağını ilk defa 7/8 Temmuz gecesi geç vakitlerde ona not aldığını yazmışken, daha sonra da 20 Temmuz tarihini vermesi günü gününe tutulan notların ciddiyetini tartışılır hale getirmektedir.

Ancak kesin olan birşey vardı; o da; Erzurum'daki gelişmelerin, gelecekteki önemli olaylara temel teşkil edecek boyutta olması idi. Çünkü Sadrazam Damat Ferit Paşa, Amiral A.G. Calthorpe'ye 22 Temmuz 1919 tarihli demecinde; Erzurum'da İstanbul'dan ayrı bir Anadolu hükümetinin kurulacağını belirtiyordu²⁶.

Calthorpe'un 27 Temmuz 1919 tarihli raporunda da; "Fakat, milli hareketi durdurmak için açıkça harekete geçmek, Türk içişlerine karışmak olacaktır ki, bu da Wilson Prensipleri'ne ve Türk Anayasası'na aykırıdır. Biz, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına mani olsak bile, içeride toplanmasını ve ihtimal, Anadolu'da bir müstakil hükümet kurmalarını önlemek elimizde değildir"²⁷ diyordu.

Yarbay A.Rawlinson'da "Adventures in the Near East" adlı eserinde; Türklerin, yakında Erzurum'da Cumhuriyeti ilan edeceklerini ilgili bakanlığa yazdığını; fakat, bakanlık yetkililerinin iki ülkede; İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Cumhuriyet yönetimine geçilemeyeceği düşüncesiyle bu haberi, dikkate almadıklarını kaydeder²⁸.

Mahalli kurtuluş amacıyla toplanan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemâl Paşa'nın kongre başkanı olması ve kongre öncesi tespit ettiği fikirlerinin "Kongre Kararları" şeklinde maddeleşmesiyle "Milli Kongre" niteliği kazanmıştı.

Cumhuriyetin ilk temelleri Erzurum Kongresi ile atılmıştı. Çünkü, "vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlamak. saltanat ve hilafetin korunması için kuvâ-yı milliyeyi amil ve irâde-i milliyeyi hakim kılmak esâstır" prensibi kabul edilmiştir.

²⁴ M.M.KANSU, I, s.72. 23

²⁵ M.M.KANSU, I, s.74.

²⁶ Gotthard JAESCHKE, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I, T.T.K. Ankara, 1970, s.52.

²⁷ Tefvik BİYIKLIOĞLU, Atatürk Anadolu'da 1919-1921, I, Ankara, 1981², s.41; G.JAESCHKE, I, s.53; Bilâl ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Nisan 1919, Mart 1920, I, T.T.K. Ankara, 1973, s.54.

²⁸ A.RAWLINSO, Adventures in The Near East, 1918-1922, Newyork, 1924, s.238-239.

Mütareke'nin imzalandığı andaki sınırlarımız içinde kalan vatanın bölünmezliği ve milletin bütünlüğünün kabulünden başka, bir diğer maddesinde de; "Her milletin kendi mukadderatını tayin ettiği bu devrede, Hükümet-i Merkeziyesi'nin de irâde-i milliyeye tabi olması gereklidir. Çünkü: "irâde-i milliyeye dayanmayan bir hükümetin vereceği kararların ne içte, ne de dışta "muteber olmadığı ve olamayacağı" daha önce yapılmış işlerle ve neticelerle sabit olmuştur. "Bu sebeble Milli Meclis'in toplanması ve verilecek kararların bu meclise arzı şarttır" deniliyordu.

En son maddesinde de, 10 kişilik Heyet-i Temsiliye'nin seçimine karar verilmişti²⁹. Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olan Mustafa Kemâl Paşa, böylece Milli Mücadele'nin ilk siyasî kuruluşunun başına geçmişti. Gerçi, askerlik mesleğinden istifasından (8/9 Temmuz 1919) sonra, 10 Temmuz'da Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararı ile Cemiyet başkanlığına seçilmiş; 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihlerinde Erzurum Kongresi'ne başkanlık yapmıştı ama, Heyet-i Temsiliye'nin başkanı olmakla; yıllar önce vatani kurtarmak için kurduğu gizli cemiyet artık açıkça ortaya çıkmış ve kendisi resmen "Milli Mücadelenin Lideri" olmuştu.

Sivas Kongresi

Sivas Kongresi, genel bir kongre idi. Erzurum Kongresi kararlarının aynen kabulü ile hem kararlar pekiştirilmiş, hem de sayısı 16'ya çıkarılan Heyet-i Temsiliye'nin yine başkanı olan Mustafa Kemâl'in etkinliği ve gücü artmıştı. Böylece, Heyet-i Temsiliye, İstanbul'un gölge hükümetine açık açık karşı duran "milli bir hükümet" oluvermişti³⁰. Bu Kongre'den sonra Mustafa Kemâl, iktidarı, fiilen ve hukuken temsil ettiği için, "Milli Hükümet" in de başkanı durumundaydı³¹.

Manda ve himaye konusu kongre öncesi ve kongrede yoğun olarak görüşülüp, tartışılmış ve konu orada kapanmıştı. Sivas Kongresi'nden sonra, bir daha asla bu konular tartışılmamıştır³².

Yine Sivas Kongresi'nde "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında milletin bütün kuvvetleri birleştirildi ki; bu, Atatürk'ün ifadesi ile, Meclis'teki Müdâfaa-i Hukuk Grubu idi. Sivas Kongresi'nde Halk Fırkası'nın temelleri atılmıştı ve ona göre Halk Fırkası'nın ilk kongresi, Sivas Kongresi idi³³.

²⁹ Fahrettin KIRZIOĞLU, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara, 1993, s.251-253; Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1988, s.100-101.

³⁰ Herbert W.DUDA, Hilâfetten Cumhuriyet'e Geçiş, (Tercüme: Abdurrahman GÜZEL), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 100, Ankara, 1989, s.134.

³¹ Selahattin TANSEL, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II, M.E.B. İstanbul, 1991, s.103

³² Kemal ARIBURNU, Sivas Kongresi, Ankara, 1997, s.103-128.

³³ A.S.D., I, T.T.K. Ankara, 1989⁴, s.370, 385.

Sivas'taki kongre gelişmelerini izleyen Amiral de Robeck'in Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli raporunda; "Alınan bütün haberlere göre, Milli Hareket Anadolu'da müstakil bir cumhuriyete doğru gelişmektedir. Bu hareket İstanbul'da bilhassa Harbiye Nezâreti'nden desteklenmektedir. Bu yeni milliyetçi parti, bugünkü Damat Ferit Hükümeti'nden ziyade, milli halk efkârını temsil etmektedir."³⁴ diyordu.

Büyük Millet Meclisi

12 Ocak 1920 günü, İstanbul'da toplanan son "Osmanlı Mebûsan Meclisi" 28 Ocak 1920'de "Misâk-ı Milli"yi yani, Milli Mücâdelenin hedeflerini belirleyen bir programı kabul etmişti³⁵.

16 Mart 1920'de, İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce resmen işgali; Meclis'in, 18 Mart'ta son toplantısını yapıp çalışmalarına ara vermesi ve 11 Nisan'da feshi üzerine; Anadolu'da, millî bir meclisin toplanması için seçim hazırlıklarına hız verilmişti³⁶.

Mustafa Kemâl Paşa 22 Nisan 1920 tarihli geneleğinde; bundan sonra tüm askerî ve mülkî makamların ve bütün milletin yetkili merci'inin 23 Nisan günü açılacak olan Büyük Millet Meclisi olduğunu bildirmişti³⁷.

23 Nisan 1920'de Ankara'da millî bir Meclis açılmış ve o gün Yeni Türk Devleti'nin resmi temelleri atılmıştı. Ertesi gün meclis başkanlığına seçilen³⁸ Mustafa Kemâl Paşa, milletini kurtuluşa götürecektir, yetkili ve önemli bir makama sahip olmuştu³⁹.

Yeni meclise "Büyük Millet Meclisi" adının verilmesi de manidardı. O, milletin meclisi idi. Artık bundan ötesi yoktu.

Meclis açılmıştı ama, henüz bir hükümet kurulamadığı için Heyet-i Temsiliye görev ve yetkililerini devretmemişti. Mustafa Kemâl Paşa bir an evvel hükümetin kurularak, görev ve sorumluluğunun bir kaç kişi üzerinden alınıp, hükümete verilmesini istiyordu⁴⁰.

Mustafa Kemâl'in Meclis'e hükümetin kurulması hakkındaki ısrarlı teklifinin asıl gayesi "Osmanlı Saltanatının ve hilafetin artık ortadan kalkmış olduğunu düşünerek, yeni temellere dayanan, yeni bir devlet kurmaktır."⁴¹ Ama, bunu açıkça söylemek, asıl hedefe zarar vereceğinden, bundan kaçınmıştır. Çünkü, Meclis'teki genel fikir, padişahın özürülü olduğunu kabul edip; hilafet ve saltanat ile bağlantı kurulması isteği şeklinde idi.

³⁴ T.BIYIKLIOĞLU, I, s.124; G.JAESCHKE, I, s.64-65; B. ŞİMŞİR, Maîta Sturgünleri, İstanbul, 1976, s.157; Bîtal ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde..., I, s.103.

³⁵ G.JAESCHKE, I, s.85-87.

³⁶ Lord KINROSS, Atatürk, İstanbul, 1994, s.249; G.JAESCHKE, I, s.95-98.

³⁷ K.ATATÜRK, I, s.432.

³⁸ Z.C., II, s.8-30.

³⁹ Z.C., II, s.38.

⁴⁰ Z.C., II, s.36-37.

⁴¹ K.ATATÜRK, Nutuk, II. M.E.B., İstanbul, 1982¹⁴, s.437.

24 Nisan günü Meclis'e sunduğu takrirdi;

1- Hükümetin kurulmasının şart olduğu,

2- Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya padişah vekili tayin etmenin uygun olmadığı,

3- Meclis'te yoğunlaşan irâde-i milliye'nin, vatanın mukadderatına el koyduğu ve B.M.M'nin üzerinde hiçbir kuvvetin olmadığını kabulü,

4- B.M.M.'nin yürütme ve yasama gücüne sahip olduğu, Meclis'ten seçilecek ayrı bir heyetin hükümet işlerini yürüteceği ve Meclis Başkanı'nın da Hükümet Başkanı olduğu,

Padişah ve Halife, şiddet ve esaretten kurtulduğunda, Meclis'in düzenleyeceği kanunlarla durumunun belirleneceği⁴² belirtiliyordu.

Mustafa Kemâl, Meclis'in; saltanatın ve hilâfetin nüfuzundan uzak, hatta, saltanat ve hilâfet makamının üzerinde, İstanbul Hükümeti'nden ayrı, tamamen bağımsız olmasını istiyordu.

Meclis'in yaptığı en önemli icraat, şüphesiz, 29 Nisan 1920'de kabul edilen 3 maddelik "Hıyânet-i Vatanîye Kanunu'dur. Kanun'un 1. Maddesi'ndeki "Makam-ı Muâllayı Hilâfet ve Saltanatı ve Memâlik-i Mahrûsa-yı Şahane'yi yedi ecânebden tahlis ve taarruzatı defî maksadına matûf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşrutiyetine isyân-ı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsâdatta bulunan kesân hain-i vatan addolur."⁴³ ifadeleri ile; Meclis'e sözle, yazıyla veya fiilen yapılan her türlü saldırı, vatan haini olarak nitelendirilerek; gereken cezanın verilmesi kabul ediliyordu. Böylece, Meclis'in dokunulmazlığı sağlanmıştı.

Bu kanun ve daha sonra onun uygulayıcı olacak olan İstiklâl Mahkemeleri ile, yeni Türk Devleti'nin temelini oluşturan Meclis'in güvenliği teminat altına alınırken, Cumhuriyet'in ilânına kadar süren bu geçiş dönemindeki sürekliliğin kesintiye uğramaması sağlanmış oluyordu.

2 Mayıs 1920 günü, İcrâ Vekilleri Heyeti hakkındaki seçim kanunu kabul edildi⁴⁴.

4 Mayıs günü, B.M.M.'nin siyasi niteliğini belirleyen şu önemli noktalar kabul edildi: Millî İrâde'nin, vatanın mukadderatına hakim olduğu, B.M.M'nin yasama ve yürütme kuvvetlerini kendisinde topladığı, Meclis'in içinden seçilerek, yürütme görevine memur edilen vekillerin, Meclis'e karşı sorumlu oldukları, B.M.M. Başkanı'nın aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti'nin de başkanı olduğu⁴⁵.

⁴² Mustafa Kemâl Paşa, 24 Nisan günü Meclis'teki uzun konuşmasından sonra reye sunulmak üzere bıraktığı takririn, 4 numaralı kanun dosyasında bulunmadığı belirtilmektedir. Bkz. Z.C., I/I, s.30-32; K.ATATÜRK, II, s.438

⁴³ Z.C., I/I, s.137-138

⁴⁴ Z.C., I/I, s.185.

⁴⁵ Z.C., I/I, s.36-37.

Bu karardan sonra, 11 kişiden oluşan ve Meclis Başkanı'nın da Hükümet'in Başkanı olduğu bir Hükümet kuruldu. Böylece Mustafa Kemâl Paşa, Amasya Ta'mîmi'nde ilk defa açıkça belirttiği "kuvâ-yı milliyeyi amîl ve millî irâdeyi hakim kılacak, milli bir meclisi oluşturmuş; hem Meclis'in, hem de Hükümetin'de Başkanı olmuştu. Artık, vatanın bölünmezliğini, milletin bütünlüğü ve istiklâlini sağlayacak hizmetleri yapacak önemli ve tek yetkili makamda idi.

Teskilât-ı Esâsiye Kanunu

Meclis, ilk önceleri 1876 Kanun-i Esâsiye ile, ona 1909 ve 1914 yıllarında yapılan değişiklik ve ilavelere bağlı olarak yasama gücünü yürütüyordu. Hatta, ilki 29 Nisan 1920'de çıkartılan "Hıyânet-i Vataniye Kanunu" gibi ihtiyaca göre bazı yeni kanunları da kabul ediyordu.

Ancak, bu Milli Meclis'in, kendi yaptığı, kendine uygun bir anayasası olmalı idi. 6-10 Ocak 1921'de Batı Cephesi'nde kazanılan ilk askeri zaferimiz olan I. İnönü Savaşı'ndan sonra, milletin B.M.M'ne güveni artırdığından, B.M.M'nin itibarı yükselmisti. İçerideki siyâsî ve askerî ortamında uygunluğundan da yararlanılarak; 20 Ocak 1921 günü B.M.M, 23 ve bir ilave madden oluşan 85 nolu kanun olan "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu"nu kabul etti⁴⁶.

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, Cumhuriyet'e giden yolda önemli hukukî ve siyâsî bir adımdı. Çünkü; ilk üç maddesi üstü örtülü bir şekilde, ileride saltanat ve hilafetin kaldırılması ile Cumhuriyetin ilânına işaret etti.

"Madde 1- Hakimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esâsına müstenittir.

Madde 2- İcrâ kuvveti ve teşrî selâhiyeti, milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

Madde 3- Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" ünvanını taşır".

Aynı gün Mecliste konuşan Mustafa Kemâl Paşa; "...milletin hakiki vekillerinden oluşan Yüce Meclis bu yetkileri bir kişiye bırakmak istemiyor. Kendi yapmak ve tamamen üzerine almak istiyor"⁴⁷ dedikten sonra hilafet ve padişah hukuku açısından endişesi olanlara, prensip olarak; hilafet ve saltanat makamını kabul ettiklerini ve ona birtakım hukuk ve yetki verileceğini belirterek, endişelerin yersiz⁴⁸ olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁶ Düstür, 3. Tertip I, s.196; Z.C, I/VII, s.339

⁴⁷ A.S.D., I, s.156.

⁴⁸ A.S.D., I, s.157.

Meclis, milletin tamamıyla arzularını ve meclisin mahiyetini ve gerçek şeklini gösteren⁴⁹ 1921 Anayasası'nı onaylamakla, 1. Maddesi'ndeki "hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması ve idare usulünde halkın mukadderatını bizzât ve bilfiil idare etmesi esâsına dayanması" ilkesinden hareketle, açıkça Meclis'in üzerinde hiçbir şahıs ve otorite tanımadığını da kabul etmişti. Ancak, bu açıkça ifade edilmiyor, her defasında Mustafa Kenâl Paşa da dahil olmak üzere, halife ve saltanat bağılılık dile getiriliyordu.

25 Temmuz 1921'de Kâzım Karabekir'e gönderdiği yazıda; "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda Cumhuriyeti ifade eden bir şey olmadığı gibi, Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun esâs gayesinin de bu olmadığı⁵⁰ belirtiliyordu.

Zamanın ve şartların gereği böyle açıklamalar yapılıyordu ama, O, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'ndaki endişelere sebep olan maddeleri koyarken; şüphesiz, ne istediğini biliyordu. Bu sebepten, Anayasa'da bazı değişiklikler yapılmasına şiddetle karşı çıkarak; "Bu mesele Encümen'de dahi mevzubahis olmaz. Encümen'in vazifesi, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nu tadil etmek değildir. Heyet-i Vekile'nin vâzife ve salâhiyetini tayin etmektir"⁵¹ diyerek konuya hassasiyetini belli ediyordu.

O günlerdeki endişelerini şöyle dile getirmektedir:

"Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişâh ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti meskût bırakmakta fayda görüyorduk.

İdare-i devleti, cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyet-i milliye esâsâtı dairesinde her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk. "Büyük Millet Meclisi'nden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek; saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi"⁵² demektedir.

Teşkilât-ı Esâsiye'de bazı değişiklikler yapmak, ileride gerçekleştirilmesi düşünülen demokratik rejime, cumhuriyete geçişi henüz doğmadan öldürmek demektir.

Böyle bir şeyi göze alamazdı. Çünkü; bu onun karakterine de aykırı idi. "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir" diyen ve bunu, atalarından kalan en kıymetli miras olarak kabul eden Kemâl Atatürk; "Bence bir millette şerefın, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücud ve bekâ bulabilmesi, mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olmasıyla kaîmdir. Ben şahsen, bu saydığım evsâfa (özelliklere) çok ehemmiyet veririm ve bu evsâfın

⁴⁹ A.S.D., I, s.173.

⁵⁰ Nutuk'ta bu tarih 20 Temmuz olarak verilmektedir. Bkz. K.ATATÜRK, II, s.599; K.KARABEKİR, s.937; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, Ankara, 1991, s.406.

⁵¹ A.S.D., I, s.174.

⁵² K.ATATÜRK, II, s.838-839.

kendimde mevcudiyetini iddia edebilmek için, milletimin de aynı evsâf ile muttasıf olmasını şart ve esâs bilirim."⁵³ demiştir.

Mustafa Kemâl Paşa, milletimizi kurtuluşa götüren iki umde olduğunu; milletin de, bu iki umdeye dayanmanın farz ve şart olduğunu anladığını belirterek; bunların birincisinin; Misâk-ı Millî, ikincisinin; Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu olduğunu ifade etmektedir.

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu; "Osmanlı İmparatorluğu'nun, Osmanlı Devleti'nin öldüğünü idrak eyleyen bir kanundur ve bu devletin hayatının da, bilâkaydüşart hakimiyetini milletin uhdesinde kalmasıyla mümkün olacağını ifâde eden bir kanundur. Hakimiyetinin bilâkaydüşart milletin uhdesinde kalabilmesi için, halkın bizzat kendi mukadderatını idare etmesi esasını şart kılan bir kanundur"⁵⁴ diyordu.

İstiklâl Marşı

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 12 Mart 1921'de "İstiklâl Marşı"nı kabulü⁵⁵, yeni bir Türk Devleti'nin varlığının, başka önemli bir ifadesidir. Anadolu'da "Milli Meclis" açılmış, yeni bir "Milli Hükümet" kurulmuş, yeni bir "Anayasa" kabul edilmişti. Bağımsızlığın sembolü, millî bir marşın, "Türk Milli Marşı"nın kabulü ve bu marşın, İstiklâl Mücadelesi'ni yapan Kahraman Türk Ordularına ithâfı çok anlamlı idi.

Saltanatın Kaldırılması

Mustafa Kemâl Paşa 1 Mart 1922'de Üçüncü Toplanma yılını açarken Meclis'te "Efendiler! B.M.M Hükümeti, Türkiye'nin ve Türkiye halkının bekâ ve istiklâlini temine çalışıyor. Çünkü, Türkiye'nin sahib-i aslısı, sahib-i meşru ve hakikisi olan Türkiye halkının arzu ve irâde-i katiyesi bu yoldadır. Bu idare-i aliye-i milliyenin hilâfında harekete cüret ve tasaddi edenler millete karşı âsi, bağı, haindirler. Bu gibi günahkârlar evvel-ahir irâde-i milliyenin tecelli-i adaletinden kurtulamazlar. Binaenaleyh İstanbul'da bazı ricâlin ve sarayın T.B.M.M'nin vaziyet ve mesaisine ihlâl ve işkâlden mücânebet eylemlerine intizar olunur."⁵⁶ demişti.

Bu sözlerinden açıkça, Türkiye'nin gerçek ve meşru sahibi olan Türk halkının irâdesine dayanan, yüksek milli idareye karşı olanların asî ve hain olacakları belirtilerek;

⁵³ A.S.D., III, s.31.

⁵⁴ A.S.D., II, s.110

⁵⁵ Z.C., I/IX, s.89-90.

⁵⁶ A.S.D., I, s.252-53.

İstanbul'daki sarayın, T.B.M.M'nin çalışmalarını engellememesi istenerek, ikâz edildiği anlaşıyordu.

Büyük Taarruz'un Türk Zaferi ile sonuçlanması üzerine, İtilâf Devletleri Temsilcileri olan İngiliz Generali C. Harington, Fransız Generali Charpy, İtalyan Generali Mombelli ve Yunan Generali Mazarakis ile Ankara Hükümeti adına İsmet Paşa arasında 3 Ekim 1922'de başlayan görüşmeler sonucu, 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Bundan sonra yapılacak Barış Konferansı'nda asıl "Barış Antlaşması"nın şartları görüşülecekti.

İstanbul Hükümeti Dahiliye Nazırı İzzet Paşa, İngiliz Yüksek Komiserliği Baştercümanı Ryan'a 13 Ekim'de barış konferansı için İstanbul ve Ankara'yı temsilen iki ayrı Türk delegasyonu teklifinde bulundu⁵⁷.

Mütareke'nin, Ankara Hükümeti ile İtilâf Devletleri arasında imzalanmasına rağmen, Sadrazam Tevfik Paşa, Padişahın yaveri olan oğlu Yüzbaşı Nuri Bey ile⁵⁸, 17 Ekim 1919'da Bursa'da bulunan Mustafa Kemâl Paşa'ya gönderdiği özel mesajında; kazanılan zaferin İstanbul ile Ankara arasındaki ikiliği kaldırdığı; toplanacak konferansa, İstanbul ile Ankara'nın birlikte davetini umdukları ve önemli meseleleri birlikte savunmak için daha önceden anlaşılmasının teminini istemekteydi⁵⁹.

Mustafa Kemâl Paşa'nın bu isteğe tepkisi oldukça sertti. Sadrazam'a iletilmesi için 18 Ekim'de, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Dr.Hamid (Hasancan) Bey'e hitaben gönderdiği yazıda; "Türkiye Devleti'nin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima gözönünde tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, karşı tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti belirtilen Türkiye Devleti'nin, kurulduğu günden beri Türkiye'nin mukadderâtına elkoymuş ve bundan mesul, yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğu cihanca malum ve fiilî hadiseler ve siyasi muamelelerle pekiştirilmiş bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kesin muzafferiyetin tabii neticesi olmak üzere, toplanması yakın olan Sulh Konferansı'nda Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunur. Bu hakikatler karşısında gayri meşru olduğu ve hukuka dayanmadığı Yüksek Meclis'ce tekrar tekrar ifade ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi heyet mensuplarının, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da devletin siyasetine karıştırmaktan çekinmelerinin ne büyük mesuliyetleri davet edeceği meydandadır."⁶⁰

Refet Paşa, 9 Ekim 1922 tarihinde Ankara Hükümeti tarafından Doğu Trakya'yı teslim almak ve İstanbul'da Ankara Hükümeti'ni temsil etmek üzere

⁵⁷ G. JAESCHKE, II, T.T.K., Ankara, 1973, s.1

⁵⁸ Ş.S. AYDEMİR, Tek Adam Mustafa Kemâl, 1922-1938, III, İstanbul, 1985, s.52.

⁵⁹ K.ATATÜRK, III, Vesika No:260, s.1236-37; Z.C., I/XXIV, s.269.

⁶⁰ Ş.S.AYDEMİR, III, s.53. 54

görevlendirilmişti⁶¹. İşte bu sıralar, Hilafet ve Saltanat gizli gündem konusunu oluşturuyordu. Hatta bir akşam, Başvekil Rauf Bey'in (12 Temmuz 1922- 4 Ağustos 1923) isteği üzerine Mustafa Kemâl Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Refet Bey'in Keçiören'deki evinde toplandılar. Şevket Süreyya Aydemir bu görüşme tarihinin 10-13 Ekim günleri arasında olduğunu yazmaktadır⁶²

Yapılan bu görüşmede; Saltanat ve Hilafetin kaldırılacağı endişesi içinde olanların hislerine tercüman olan Rauf Bey, Mustafa Kemâl'e; "Meclis, saltanat makamının ve belki de hilafetin ortadan kaldırılması endişesi ile mütezzidir (azap ve sıkıntı içindedir). Sizden ve sizin gelecekte alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Bu sebeble Meclisi ve dolayısıyla milletin umumi efkârını tatmin etmemiz lüzumuna inanıyorum"⁶³ demişti:

Mustafa Kemâl Paşa, üçünden de saltanat ve hilafet makamı hakkındaki duygu ve düşüncelerini istediğinde; Rauf Bey ve Refet Paşa, bu makamlara bağlılıklarını dile getirerek; bu makamların kaldırılmasını uygun görmediklerini belirtmişlerdi.

Ali Fuat Paşa'da Moskova'dan yeni geldiğini, genel durum hakkında fazla bilgisi olmadığını ifade ederek, kesin fikrini belirtmemişti⁶⁴.

Gece sabaha kadar süren bu görüşmede Mustafa Kemâl arkadaşlarına; "Bahis konusu mesele, bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telâş ve heyecanına da yer yoktur"⁶⁵ diyerek, onları rahatlatmıştı. Ayrıca, Rauf Bey'in isteği üzerine kendilerine söylediği bu sözleri Meclis'te de söyleyebileceğini de belirterek, bir kağıda kurşun kalemle yazdığı sözlerini ertesi günü Meclis kürsüsünden de söylemişti .

Böylece, o gün için Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasının söz konusu olmayacağını, kendisi de kabul etmiş görünüyordu. "Fakat, umumî vazifenin emrettiği noktayı ifâ ve tatbik etmek lazım geldiği zaman da asla tereddüt etmedim."⁶⁶ sözlerinden, amacını gerçekleştirmeyi bir süre ertelediği anlaşılıyor.

O, her zaman ne yapacağını, ne istediğini önceden belirlemiştir. Hedefini gerçekleştirmek için zaman ve şartların müsait olmasını daima beklemiş, zamanı geldiğinde de hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Çünkü, O; "Herşeyi birden yapamayız; sıra beklemek, reaksiyona meydan bırakmamak mecburiyetindeyiz. Dediğim gibi bazen hedefe dolambaçlı yollardan gitmek, cephe hücumlarından daha emin ve daha salimdir"⁶⁷ düşüncesinde idi.

⁶¹ Z.C., I/XXIII, s.341.

⁶² Ş.S.AYDEMİR, III, s.50.

⁶³ K.ATATÜRK, II, s.684.

⁶⁴ K.ATATÜRK, II, s.684.

⁶⁵ K.ATATÜRK, II, s.685.

⁶⁶ K.ATATÜRK, II, s.685.

⁶⁷ Mustafa Kemâl, bu sözleri; Konya'da yayınlanan Babalık Gazetesi Başyazarı Süreyya Sami Berkem'e; yazılarını beğendiğini fakat, hücumlarının hep cepheden olduğunu; çevirme hareketiyle yapılan hücumların, ekseriye cepheden yapılan hücumlardan daha az zararlı, fakat daha tesirli ve kesin sonuçlu olduğu şeklindeki

Refet Paşa, İstanbul'a gitmeden önce Gazi'den bu görevi hakkında özel talimatlar da almış, bu arada Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgrafları da görmüştü⁶⁸.

Ali Fuat Paşa, "Siyasi Hatıraları"nda; Refet Paşa'nın İstanbul'a gitmeden önce, özellikle saltanat ve hilafet konusunda söyleyeceği sözler hakkında Gazi ile anlaştığını yazar⁶⁹. Öyle görünüyorki, daha sonraki görüşmelerde Refet Paşa, saltanat ve hilafet konusunda Gazi tarafından iknâ edilmiş; belki de, Tevfik Paşa'nın telgrafları fikrini değiştirmesine sebep olmuştu.

19 Ekim 1922⁷⁰ günü Mudanya'dan hareketle İstanbul'a ulaşan Refet Paşa'yı karşılayanların arasında bulunan Sultan Vahideddin'in yaveri Binbaşı Ali Nuri Bey'in "Zât-ı Şahâne" namına beyân-ı hoş âmedi ederim" sözlerine Refet Paşa; "Makâm-ı Mualla-yı Hilâfete hissiyat-ı diyanetkârranemi iblağ ediniz"⁷¹ diye cevap vermişti.

Refet Paşa, aldığı talimatlar gereğince "Padişah", "Zât-ı Şahâne" veya "Veliâht-ı Saltanat" gibi ifadeleri özellikle kullanmamıştı. Bu da, saltanat makamının akıbetinin ne olacağı hakkında öncemli bir işaretti.

İki başlılık yaratmak isteyen İtilâf Devletleri 27 Ekim'de İstanbul ve Ankara Hükümetlerini Lozan Barış Görüşmelerine davet ettiler⁷². Aynı gün Gazi Mustafa Kemâl Paşa Büyük Zaferi'ni kutlamak için İstanbul'dan Bursa'ya gelen öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada;

"...Üç buçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz. Bunun maddî ve bariz şahidi, şekl-i hükümetimiz ve mahiyeti hükümetimizdir ki; onu kanun, Büyük Millet Meclisi diye tevsim etti.

Bütün cihan bir an tereddüt etmesin ki, Türkiye Devleti'nin yegane ve hakikî mümessili yalnız ve ancak T.B.M.M'dir. Haris menfaatleri için ve şahıslarını mahfuz bulundurmak kaygısıyla istiklâl-i millet ve memleketi düşmanlara tevdide beis görmeyen, imhayı istiklâlimiz şeraitini muhtevi Sevr Muahedenâmesi'ni kabul eden hâkimlerin, sultanların, padişahların menâkıbini, bu gasıplarını Türk Milleti artık, ancak yalnız tarihte okur"⁷³ demişti.

sözlerini açıklamak için söylemiştir. Bkz.Süreyya Sami BERKEM, Unutulmuş Günler, (Neşreden: I.Hilmi ÇİĞİRAÇAN). Çığırçan Tarih Kitapları, İstanbul, 1960, s.99-100

⁶⁸ Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, I, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, s.102.

⁶⁹ A.F. CEBESÖY, Siyasi..., I, s.102, 108.

⁷⁰ Ali Fuat TÜRKGELELİ, Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1948, s.182; H.T.V.D., Sayı:66, Vesika No:1483-1484; Z.C., I/XXIV, s.269-270; Türk İstiklâl Harbi, II/6-IV, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Resmi Yayınları, Ankara, 1969, s.91.

⁷¹ A.F. CEBESÖY, Siyasi..., I, s.104.

⁷² Hakimiyet-i Milliye, 19 Ekim 1922; Z.C., I/XXIV, s.221; Nutuk'ta tarih 28 Ekim olarak verilmiştir. Bkz.K.ATATÜRK, II, s.682-683.

⁷³ A.S.D., II, s.49.

Mustafa Kemâl Paşa'nın mesajındaki bu kesin tavrını yeterince idrak edemeyişinden veya kendi fikrini kabul ettirmek düşüncesiyle Tevfık Paşa, 29 Ekim 1922'de T.B.M.M'ne gönderdiği bir telgrafta; ortak bir heyetin Lozan Barış Konferansı'na gönderilmesinde ısrar ediyordu⁷⁴.

Nihayet uygun şartlar oluşmuş ve beklenen zaman gelmişti. 13 Ekim'de Dahiliye Nazırı İzzet Paşa'nın teklifi, İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin her ikisini de Konferans'a davetleri, Sadrazam Tevfık Paşa'nın 17 ve 29 Ekim'deki isteklerinin dayanağını geçersiz kılmak için Mondros'tan beri işlerliğini kaybetmiş ve görevini yapamaz hale gelmiş olan saltanatın kaldırılması gerekiyordu. Çünkü, Ankara Hükümeti, yapılacak Barış Konferansı'na İstanbul Hükümeti temsilcisinin katılmasını istemiyordu.

Nitekim Mustafa Kemâl Nutuk'ta; bu mütsterek davetin, Türk Milletinin büyük emellerle, fedakârlıklarla elde ettiği menfaatlerine zarar vereceği endişesinin, saltanatın lağvına sebep olduğunu belirtmiştir⁷⁵.

Batı Cephesi'ndeki görevini tamamlayıp Meclis'e dönen ve Hariciye Vekilliği'ne atanan İsmet Paşa, 30 Ekim günü yaptığı ilk konuşmasında; Konferans'a davet edilen İstanbul Hükümeti'nin Konferansa katılmasına engel olacaklarını İtilâf Devletleri'ne bildireceğini açıkladı⁷⁶.

30 Ekim günü, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık yıkılarak yeni bir Türk Devleti'nin doğduğu, Yeni Türkiye Hükümeti'nin yıkılan Osmanlı Devleti'nin milli sınırları içinde tek varis olduğu, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ile hükümranlık hakkının milletin kendisine verildiği ve İstanbul'daki, Padişahlığın ortadan kalktığı ve tarihe karıştığı, İstanbul'da meşru bir hükümet olmadığından İstanbul ve çevresinin idaresinin T.B.M.M'ne aid olduğu ve Türkiye Hükümeti'nin hakkı meşru olan Hilâfet Makamı'nın esir bulunduğu yabancıların elinden kurtarılacağı hakkında Mustafa Kemâl ve birlikte seksenden fazla milletvekilinin imzaladığı bir karar Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından Meclis'e sunuldu⁷⁷. O gün ve ertesi 1 Kasım günü Meclis'te tartışmalar sürdü. Sonuca ulaşmak için, saltanatla hilafetin birbirinden ayrılarak saltanatın kaldırılması hakkında bir kanun tasarısı hazırlandı. Ancak, muhalefet buna karşı çıkıyordu.

31 Ekim günü Meclis ve Müdafaa-i Hukuk Grubu toplanmıştı. Gazi Mustafa Kemâl, bu toplantıda da Osmanlı Saltanatının kaldırılmasının zorunluluğu hakkında bir konuşma yaptı. 1 Kasım 1922 günü Meclis'e, Hilâfet'in Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu ve bu

⁷⁴ K.ATATÜRK, III. Vesika No:263. s.1238-39; Z.C., I/XXIV, s.270.

⁷⁵ K.ATATÜRK, II, s.683.

⁷⁶ Z.C., XXIV, s.252,254.

⁷⁷ Z.C., XXIV, s.292-293; K.ATATÜRK, II, s.689

Halife'nin bu Hanedan'dan seçileceğine dair bir tahrir ile iki maddelik bir kanun tasarısı sunuldu⁷⁸.

1 Kasım 1922 günü konunun yine tartışılıp bir sonucu ulaşamaması üzerine; Meclis'te ayrıntılı bir açıklama yapmak ihtiyacını duyan Mustafa Kemâl Paşa, İslam ve Türk tarihi ile hilâfetin tarihinden söz ederek; Saltanat'ın ve Hilafet'in ayrılabilceğini hakimiyet ve saltanat-ı milliyet makamının T.B.M.M olabileceğini tekrarladı⁷⁹.

Daha sonra, konu ile ilgili tahrirler Teşkilât-ı Esâsiye, Şer'iyye ve Adliye Encümenleri'nden oluşan ortak bir komisyona havale edildi⁸⁰. Aynı bir odada Hoca Müfit Efendi'nin başkanlığında toplanan komisyonun çalışmaları, Mustafa Kemâl'in de bulunduğu kalabalık milletvekilleri tarafından izleniyordu. Komisyonun kararı, saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılamayacağı noktasına gelmişti ki, komisyon başkanından söz alan Mustafa Kemâl sıranın (o zamanki meclisteki milletvekilleri, okullardan getirilen eski sıralarda oturuyorlardı) üzerine çıkarak;

"-Hakimiyet ve saltanat hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Kudretle ve zorla alınır... Nitekim, Türk Milleti hakimiyet ve saltanatı isyan ederek kendi eline bilfiil almıştır. Bu bir emrivâkidir. Mevzû-u bahis olan; millete, saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız değildir. Mesele zaten emrivâkî olmuştur. Şimdi mesele bu emrivâkî olmuş hakikati ifade etmekten ibarettir. Bu, behemahal olacaktır. Burada toplananlar Meclis ve herkes, meseleyi tabii görürse fikrimce çok iyi olur. Aksi taktirde hakikat gene usulu dairesinde ifade olunur. Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir"⁸¹.

Ancak, konuşmasının sonunda "İşin cihet-i ilmiyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahât vereyim" diyerek uzun açıklamalarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Mustafa Kemâl'in bu konuşması ve açıklamalarından sonra Hoca Mustafa Efendi, "Afedersiniz Efendim, biz meseleyi başka nokta-i nazardan mütalaa ediyorduk; izahatınızdan tenevvür ettik"⁸² dedi. Ve müşterek komisyon Saltanatın kaldırılmasına karar vererek, bir kanun layihası hazırlandı.

Bu defada, oy toplama usulü üzerinde tartışmalar olunca, yine Meclis kürsüsüne çıkan Mustafa Kemâl;

"-Bunlara hacet yoktur efendim. Çünkü, memleket ve milletin istiklâlini ebediyen koruyacak esasları, yüksek Meclis'in müttefikan kabul edeceğini zannederim"⁸³ sözleri

⁷⁸ Z.C., I/XXIV, s.304-305.

⁷⁹ K.ATATÜRK, II, s.689-690; Vesika No:264, s.1239-1251; Z.C., I/XXIV, s.309; A.S.D., I, s.294.

⁸⁰ K.ATATÜRK, II, s.690; Z.C., I/XXIV, s.312.

⁸¹ K.ATATÜRK, II, s.691.

⁸² K.ATATÜRK, II, s.691.

⁸³ K.ATATÜRK, II, s.691.

üzerine, kanun tasarısı oya konularak, oy çoğunluğu ile 1 Kasım 1922 günü saltanatın kaldırıldığı kabul edildi.

Saltanat'ın kaldırılması kararı, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun bütün hükümlerini doğrulayıp, desteklediği gibi; Yeni Türkiye Devleti'nin de esâslarını ortaya koyuyordu.

Mustafa Kemâl'e göre, milletin "Kurtuluş Berâtı" olan Misâk-ı Millî'nin kudret ve kuvvetinin mahiyeti ne ise, 1 Kasım 1922 kararının da kıymet ve ehemmiyeti odur. "Misâk-ı Millî harici düşmanlara karşı kabul edilen mukaddes bir düstûr, 1 Kasım 1922 kararı da; ferdi saltanatı ve onun temsil ettiği meşûm bir idareye karşı yöneltilmiş mukaddes bir silahtır"⁸⁴.

Mustafa Kemâl Paşa, 2 Kasım 1922 günü Bursa'da Petit Parisien muhabirinin "Türkiye'de komünist bir idare mi tesis ediyorsunuz?" sorusuna; "-Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur. Osmanlı Hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi, yeni bir Türkiye doğmuştur. Gerçi millet değişmemiştir. Aynı Türk unsuru, bu milleti teşkil ediyor. Ancak, tarz-ı idare değişmiştir" cevabıyla, Ankara'da yürütme ve yasama gücüne sahip, milletvekillerinden oluşturulan milli bir hükümet olduğunu söyleyerek; "Hakikatte hakim olan ve herşeyi idare eden merci, Millet Meclisi'dir. Zannıma göre, yeryüzünde buna benzeyen diğer bir hükümet de vardır" diyerek; yine şimdilik bu hükümet şeklinin "Cumhuriyet" olduğunu söylemekten kaçınmıştır. Yine sözlerine devamla; "Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare, bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü; biz, ne Bolşevikiz, ne de Komünist; ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü; biz, milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Hulâsa. bizim şekli hükümetimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet "halk hükümeti" diye yadedilir."⁸⁵ demiştir.

Görüldüğü üzere konuşmasının sonunda da "demokratik hükümet, halk hükümeti" ifadelerinden çok net bir şekilde "Cumhuriyeti" kastettiği anlaşılıyorsa da; henüz zamanının erken olduğu düşüncesi ile o kelimeyi kullanmamıştır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra 16 Kasım 1922 günü, VI. Mehmet Vahdetin "Halife-i Müslimin" sıfatıyla İngilizlerden sığınma hakkı istemiş ve 17 Kasım'da da İstanbul'dan ayrılmıştır.

18 Kasım günü Meclis'te "Vahideddin'in firarı" dolayısıyla yapılan gizli oturumdaki görüşmelerde, yeni halife seçilmesi ve halifenin yetkileri konusundaki fikirler üzerine Mustafa Kemâl Paşa; "Bu Meclis, Türkiye Milleti'nin meclisidir. Türkiye halkının meclisidir. Bunun sıfatı, bunun selâhiyeti, yalnız Türkiye halkının, yalnız Türk milletinin, devletinin hissiyatına mukadderatına aittir...

⁸⁴ A.S.D., II, s.325.

⁸⁵ A.S.D., III, s.72.

...Türkiye halkı, bilâkaydı şart hakimiyetine sahip olmuştur. Hakimiyet, hiçbir renkte, hiçbir şekilde, hiçbir mânâ ve delâlette iştirak kabul etmez. Halife olsun, ünvanı ne olursa olsun. bir milletin mukadderatında bir müşâreket sahibi olamaz. Efendiler, millet buna katıyyen müsaade edemez ve bunu teklif edecek hiçbir milletvekili olduğuna kani değilim..."⁸⁶ diyerek; Yeni Türkiye'nin idare şeklini, siyasetini ve kuvvetini kimsenin sarsamayacağını, Meclis'in kendi mevcudiyetini, Halife'nin eline veremeyeceğini açıkça ifade etmiştir.

Aynı gün, Hilâfet Makamı'na Abdülmecid Efendi seçilmişti ama, bu gelişmeler ışığında pek fazla bir ömrünün olmadığı belli idi. Çünkü, o günün şartlarında asıl hedefe uzanan bu geçiş döneminin selâmeti açısından, Hilâfet Makamı'nın bir süre daha muhafazası gerekiyordu.

28 Kasım 1922'de "Sened-i Hakanî"lerin üzerine konulan tuğranın yerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi" yüce adının konulması ve adı geçen senede verilen "Hakanî" kaydının kaldırılarak, yerine "Millî" sıfatının konulması hakkında Vekiller Heyeti bir kararname kabul etti⁸⁷.

Şüphesiz, 1 Kasım 1922 tarihinden itibaren Türkiye'de ciddi çok önemli ve büyük değişiklikler olmuştu. Yapılan bu değişiklikler ve yenilikler, yapılacak olanların habercisi idi.

12 Aralık 1922 günü, Mustafa Kemâl'in 10 Temmuz (1908 II. Meşrutiyet) ve 1 Kasım 1922 (Saltanatın Kaldırılması) inkılâbının başarılı kahramanı olduğunu söyleyen ve her iki inkılâbın karşılaştırılmasını isteyen Vakit gazetesi muhabirine; her iki inkılâb arasında tarif edilmez büyük fark olduğunu belirterek; "Birincisi; milletin tabiaten aradığı hava-yı hürriyeti teneffüs ettiğini zannettiren bir harekettir. Fakat, ikincisi; milletin hürriyet ve hakimiyetini fiilen ve maddeten tesbit ve ilân eden bir inkılâb-ı mes'uddur ; ve şüphe yok, yalnız Türkiye'de değil, bütün cihanda nazar-ı ehemmiyete alınmaya layık bir teceddüttür"⁸⁸ demiştir.

Her iki inkılâp arasındaki farka devamla; 10 Temmuz İnkılâbı'nın, müstebid bir hükümdar ile millet arasında, bir takım kayıd ve şartlarla denge sağlamaya çalıştığını, son inkılâbın ise; meşrutiyeti, milletin, istiklali ve hürriyeti için yeterli görmeyerek; kayıtsız, şartsız millet hakimiyeti esasına dayandığını ve bu özelliğinden dolayı eskisi ile karşılaştırılmayacağını açıklamıştı.

⁸⁶ K.ATATÜRK, II, s.699-670; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, III, 6 Mart 1338-27 Şubat 1338, Ankara, 1985², s.1051-1052.

⁸⁷ Kemal ARIBURNU, Milli Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar, I, Ankara, 1957, s.312- 313; Utkan KOCATÜRK, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, 1918-1938, T.T.K. Ankara, 1983, s.370.

⁸⁸ A.S.D., III, s.74.

O, her zaman olduğu gibi yine Türkiye Devleti'nin ve T.B.M.M Hükümeti'nin gerçek mahiyetini anlayabilmek için Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun dikkatlice incelenmesini istiyordu. Çünkü; Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, O'nun yıllarca kafasında planladığı düşündüğü hedeflerine ulaşmayı sağlayacak kapıları açacak sihirli bir anahtar idi.

Halk Fırkası

Siyasi bir parti kurulması hakkında halk ve çevresi ile çeşitli vesilelerle görüşme yapan Mustafa Kemâl Paşa, nihayet 6 Aralık 1922'de Ankara basını vasıtasıyla "Halk Fırkası" adıyla siyasi bir partinin kurulması niyetinde olduğunu ilan etmişti⁸⁹. Nasıl bir program takip edileceği hakkında da, yine çevresinde ilgili kişilerle görüşmeler yapmakta idi.

T.B.M.M, 1 Nisan 1923'de yeniden seçim kararı almıştı⁹⁰. Bu sebeple, 8 Nisan'da millete bir beyannâme yayınlayan Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemâl Paşa, Müdâfaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini ve kurulacak Halk Fırkası'nın programını oluşturacak 9 Umde'yi açıkladı⁹¹.

II.Devre milletvekilleri 7 Ağustos 1923 tarihinden itibaren Halk Fırkası'nın kurulması hakkında görüşmelere başladılar. 9 Ağustos'da da, İzmir'deki "İktisat Kongresi'ndeki çalışmalar dikkate alınarak özellikle hazırlanan 9 Umde'nin ilk iki maddesi çok önemli olup şöyle idi;

"Umde-1 . Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegâne mümessili (Türkiye Büyük Millet Meclisi)'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin haricinde hiç bir fert hiç bir kuvvet ve hiç bir makam mukadderatı milliyeye hakim olamaz....

Umde-2: Saltanat ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümrâninin gayri kabili terk ve teçezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müttefikan verdiği karar lâyetegayyer düsturdur.

İstinatgahı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan Makamı Hilâfet, beynelislâm bir makamı mualladır."⁹²

⁸⁹ A.S.D., II, s.50-52; Hakimiyet-i Milliye 7 Aralık 1922; Atatürk, Nutuk'ta beyanatının yayınlandığı tarih olarak 7 Aralık tarihini vermektedir. Bkz. K.ATATÜRK, II, s.718

⁹⁰ Z.C., I/XXVIII, s.293; A.T.T ve B., IV, s.486, 488; Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1923, No.785.

⁹¹ K.ATATÜRK, II, s.718-719; A.T.T. ve B. IV, s.516-518; Tarrık Zafêr TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, s.580-582; A.S.D., IV, s.516-518.

⁹² T.Z.TUNAYA, s.580-581; A.T.T. ve B., IV, s.516-517.

Görüldüğü üzere, hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, idare usulünün de halkın kendi mukadderatını bizzat eline aldığı bir yönetim şekli olduğu belirtiliyor. Bu, ismi açıkça yazmamış olsa da "Cumhuriyet" idaresi idi.

Milletin gerçek ve tek temsilcisinin T.B.M.M. olduğu belirtilerek Meclisin üzerinde hiçbir fert, kuvvet ve makam tanıımıyordu. Bundan sonra hukukî, siyasî, eğitim ve iktisat alanlarda yapılacak her türlü faaliyet hakimiyet-i milliye prensibine uygun olacaktı.

İkinci Umde'de saltanatın kaldırıldığı, 1 Kasım 1922 tarihli kanunun değiştirilemez olduğu ve T.B.M.M'nin himayesinde olan hilâfetin; dinî, yüksek bir makam olduğu belirtiliyordu. Yani, T.B.M.M. istediği, izin verdiği sürece hilafet makamı vardı ve sadece dini bir makam olup siyasi otoriteye sahip olmadığı da vurgulanıyordu.

Diğer 7 Umde; mahkemeler, aşâr vergisi, demiryolları, milli bankalar, öğretim askerlik meselesi hakkında idi.

7 Ağustos 1923'de, İkinci Dönem Meclis'e seçilen 113 Milletvekili Gazi Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında toplanmışlardı.

Mustafa Kemâl Paşa'nın, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüşeceğini⁹³ açıklamasından sonra, Halk Fırkası'nın Nizamnâmesi görüşülmüştü. Daha sonraki tarihlerde de bu konu hakkında görüşmeler devam etti.

9 Eylül 1923'de teşbit edilen Halk Fırkası Nizâmnamesi görüşülerek kabul edildi. 9 Eylül 1923 günü nizamnamesinin kabulü ile ilk siyasi partinin, Halk Fırkası'nın da kuruluşu gerçekleşmişti⁹⁴.

11 Eylül 1923 "Halk Fırkası'nın kuruluş tarihi olarak kabul edildiği gibi, Mustafa Kemâl Paşa'nın Halk Fırkası Genel Başkanlığı'na seçildiği gündür⁹⁵.

Cumhuriyet

Mustafa Kemâl, 15 Ocak 1923'de Eskişehir'deki konuşmasında; yeryüzünde mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet yönetimi olduğundan bahisle; meşrutî ve cumhurî hükümet teşkilatlarında kuvvetlerin yani yasama, yargı ve yürütme gücünün ayrılığı prensibinin olduğunu; kendilerinin, kuvvetlerin birliği prensibine dayanan bir hükümet kurduklarını açıklamıştı. Kendisinin, kuvvetlerin ayrıldığı prensibi gerçekte olmayıp, kuvvetlerin birliği prensibine inandığını; kurdukları hükümetinin, cumhuriyet veya mutlakiyet gibi belli bir hükümet ismine sahip olmadığını belirtmişti⁹⁶.

⁹³ Ali Fuat CEBESÖY, I, s.313.

⁹⁴ A. F.CEBESÖY, Siyasi..., I, s.315; Ş.S.AYDEMİR, III, s.91; U. KOCATÜRK, s.392.

⁹⁵ T.Z.TUNAYA, s.557-560.

⁹⁶ Arı İNAN, Gazi Mustafa Kemâl Atatürk'ün 1923 Eskişehir-Izmit Konuşmaları, T.T.K., Ankara, 1992, s.3

Atatürk, belli ki bu konuşmaları ile halkın ve etrafındakilerin nabzını yokluyor, faaliyette olan Hükümet'in bir adının olmadığını ifade ediyordu.

16/17 Ocak 1923'de İzmit'de İstanbul gazetecileri ile yaptığı görüşmede, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nu ilan ettiklerinde; muhalefetin, böyle bir program ve kanunun gayesinin hilafet ve saltanat makamını bertaraf ederek, Cumhuriyet teşkil etmek olduğunu ileri sürdüklerinde kendilerine; "Makam-ı Hilâfet ve Saltanat ve Cumhuriyet şimdi mevzubahs değildir"⁹⁷ dediğini nakletmiştir.

İstanbul Gazeteleri Temsilcilerine; "T.B.M.M. Hükümeti millidir, tamamiyle maddidir, hakikâtperesttir. T.B.M.M'nin bütün programlarının umdesi şu iki esastır:

İstiklâl-i tam, bilâkaydüşart hakimiyet-i milliye Birinci Umde'nin ifadesi "Misâk-ı Milli"dir. İkinci ve hayatî olan umdenin beyanı "Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu"dur"⁹⁸.

Mustafa Kemâl'in Batı Anadolu seyahati esnasında İzmit'de 18 Ocak 1923 günü yaptığı konuşmada, milletin idrak edip, bilfiil elinde bulundurduğu ve bulundurmaya devam edeceği "milli hakimiyet" gibi büyük servete sahip olduğunu belirterek; milletimizin acı darbeler ve felaketlerden artık ders aldığından "milli hakimiyet" için asla bir tehlike sözkonusu olmadığını ifade etmiştir⁹⁹. Yani, artık söz milletindi ve kendi kendisini yönetmek istiyordu. Bunu kaybetmek niyetinde de değildi.

Yine aynı konuşmasında halifelik meselesine de değinerek; Türkiye Devleti için halifeliğin sözkonusu olmayıp; bu makamın yalnız Türk'e değil, yüce İslâm alemine ait olduğunu belirterek; "T.B.M.M Halife'nin değildir ve olamaz. T.B.M.M yalnız ve yalnız milletindir... ismi ve makamı ne olursa olsun millet bu hakkını bir şahsa tevdi ve teslim edemez" demiştir. Milletın hakimiyetinin sonsuza kadar devam edeceğini tekrarlayarak "Dinen, hadiseten, ilmen, kanunen, müebbed bulunan bu hakimiyeti ihlâl edecek, ne bu memleketin dahilinde, ne de haricinde kuvvet yoktur ve olamaz... Hilâfet makamının mevcudiyeti, Türkiye Devleti'nin ne istiklâli, ne idaresi ve ne de hakimiyet ile tearüz teşkil etmez. Bu makam ve bu makamda oturan zâtî'âlinin mevcudiyeti, sebebiyet vermedikçe müvellid-i mazahîr telâkki edilemez. Fakat şurası katıyyen malûm olmalıdır ki, herhangi bir makam ve şahıs tarafından bir mahzur tevlid edildiği gün orada nazarayit biter, ameliyat ve tatbikat başlar"¹⁰⁰. sözleri ile sadece dinî bir makam olan Halifeliğin; devletin istiklâli, idaresi ve hakimiyeti ile tezdad teşkil ettiğinde gerekenin yapılacağı mesajını vermektedir.

Atatürk, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraki dönemlerde yapmak veya gerçekleştirmek istediği herşeyi "millet hakimiyeti" ilkesine ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na dayandırmıştı.

⁹⁷ A. İNAN, Eskişehir-İzmit..., s.57.

⁹⁸ A.S.D., II, s.61.

⁹⁹ A.S.D., II, s.66.

¹⁰⁰ A.S.D., II, s.67-68.

Adeta onun hayat felsefesi, "millet hakimiyeti" düşüncesi üzerine kurulmuştu. Millî hakimiyet fikrine öylesine bağlı idi ki, 27 Ocak 1923 günü İzmir'de annesinin mezarı başında şöyle yemin etmişti: "Validemin medfeni önünde ve Allah'ın huzurunda ahd ve peyman ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin istihsâl ve tesbit ettiği hakimiyetin muhafaza ve müdafaası için icabederse validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Hakimiyet-i Milliye uğruna canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun."¹⁰¹

Mustafa Kemâl, her fırsatta milletin hakimiyetini elinde tutan T.B.M.M Hükümeti ile zaferin kazanıldığını belirtiyordu. Bundan sonraki hedef ise dışarıda bağımsızlığımızı içeride de kayıtsız şartsız milli hakimiyeti korumaktı¹⁰².

5 Şubat 1923'de Akhisar'daki konuşmasında; "T.B.M.M. Hükümeti, pek âla bilirsiniz ki, eski Bâb-ı Âli Hükümeti değildir, eski Osmanlı Devleti değildir. Onlar artık tarihe karışmıştır. Düşmanlarımız, Osmanlı Devleti'ni yıkarak unsur-u aslî olan Türk Milletini de imhâ etmek istiyorlardı. Halbuki Türk Milleti, yeni bir imân ve kat'i bir azm-i milli ile yeni bir devlet kurmuştur. Bu devletin istinâd ettiği esâslar" İstiklâl-i tam" ve "Bilâkaydüşart Hakimiyet-i Milliye'den ibarettir. Millet, bu hakimiyetten bir zerresini fedâ etmeyecektir, gözünü açmıştır."¹⁰³

Mustafa Kemâl, 1 Mart 1923 günü Meclis'in toplanma yılını açarken, verdiği mesajlar çok önemli idi. Bu mesajlar, adeta bu yıl gerçekleştirilmesi düşünülen bazı önemli konuların işareti idi.

Ona göre; bugün milletimizi bu noktaya getiren Misâk-ı Milli ve hakimiyeti kayıtsız şartsız elinde tutan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu idi. Millet, milli hükümet prensibine dayanarak kurduğu bu yeni devletin varlığını sürdürebilmesi için de milli hakimiyetimizin herşeyden korunmuş olarak milletin vicdanında, kalbinde ve bütün maneviyatında yerleşmesi gerekiyordu¹⁰⁴.

1923 Mart'ın sonunda toplanan Vekiller Heyeti toplantısında Başvekil Rauf Bey; "İçeride birlik ve azmin gevşemiş bulunduğunu, müşkülleri yenebilmek için, eski sağlamlığını ve birliğini kaybetmiş olan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne artık eskisi kadar güvenilemeyeceğini"¹⁰⁵ belirterek, Meclis'in feshini uygun görmüştü.

Mustafa Kemâl, daha sonra Nutuk'ta o günleri şöyle değerlendirmektedir: Artık tereddüte mahal kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini çevirmek imkanı yoktur"¹⁰⁶ sözleri ile milli mücadele Meclisi'nin tarihi

¹⁰¹ A.S.D., II- 80.

¹⁰² A.S.D., II, s.75.

¹⁰³ A.S.D., II, s.96.

¹⁰⁴ A.S.D., I, s.325.

¹⁰⁵ Ş.S. AYDEMİR, III, s.82-83.

¹⁰⁶ Ş.S. AYDEMİR, III, s.83.

görevini tamamladığını ve Meclis yenilenmedikçe önemli kararların alınamayacağını vurguluyordu.

1 Nisan 1923 günü Aydın Mebusu Esad Efendi ve 120 arkadaşı, Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun ek maddesini kaldırıp, yenilenmesi hakkındaki tahrirlerin görüşmeleri esnasında söz alan Mustafa Kemâl; Yeni Türkiye Devleti'nin ruhunun Hakimiyet-i Milliye olduğunu belirterek "Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur. Tacdar yoktur ve olmayacaktır! Çünkü olamaz... Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da hakimiyet-i milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da; milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir"¹⁰⁷ demişti.

Meclis, 1 Nisan 1923 günü yeni seçime karar vererek, fesh edilmişti ama, bazı işlerini tamamlamak ve tahrirleri görüşmek üzere 16 Nisan'a kadar toplantılarına devam etmiştir.

15 Nisan'da Mardin Milletvekili Necib Bey'in ve arkadaşlarının yaptığı teklif üzerine 29 Nisan 1920'de çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesi'nde değişiklik yapılarak; "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümrâninin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde munderiç bulunduğu dair 1 Teşrin-i sani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefete ve ifâsadat veya neşriyatta bulunan kesain hain-i vatan addolunur"¹⁰⁸ şekli ile kabul edildi.

Birinci Meclis, seçimlerden önce böyle bir değişikliği kabul etmekle; Saltanatın kaldırılması da dahil şu ana kadar devletin şeklinde yapılan değişikliklere, yeniliklere karşı çıkışları engelleyerek ve en önemlisi seçimlerde Birinci Gruba karşı oluşabilecek olumsuz propagandaları da önlemiş oluyordu. Böylece, bundan sonra yapılacak değişiklik ve yeniliklerin de önü açılmış oluyordu.

Atatürk'ün 13 Ağustos 1923 günü İkinci Dönemi açarken; "...Yeni Türk Devleti , bir halk devletidir, halkın devletidir. Müessesât-ı maziye ise; bir şahıs devleti idi, eşhâsın devleti idi"¹⁰⁹ şeklindeki sözlerinden artık bazı düşüncelerin imâsından da öte bir hava seziliyordu.

11 Eylül 1923 günü, F.Rıfkı ve Y.Nadi'nin de bulunduğu birkaç kişi ile parti tüzüğünü görüşürken; cebinden çıkardığı tüzüğün nüshasına Fransız Cumhuriyetinin "bir gayr-i kabili tecezzi" yani; imkansız, kabulü mümkün olmayan kısımlar şeklindeki notunu

¹⁰⁷ Z.C., I/XXVIII, s.293; A.S.D., I, s.329.

¹⁰⁸ Z.C., I/XXIX, s.182.

¹⁰⁹ A.S.D., I, s.338.

okuyup; bir gün önce, Fransız İhtilâli tarihini gözden geçirirken not aldığını söyleyerek sılmıştı¹¹⁰.

Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'ndaki değişiklikler meselesi görüşüldüğünde Gazi "Cumhuriyet ne demektir? Kamus'a baktım, 'chose publique' kelimeleriyle tercüme edilmiştir. Bizde manası ne olmalı?" demişti.

Bu sözlerden Gazi'nin, Cumhuriyetin ilânını yakın zamanda gerçekleştirmek istediği anlaşılıyordu. Teşkilât-ı Esâsi'de yapılacak değişikliklerde, artık hükümetin adının da açıkça belli olmasını istiyordu.

"Ben projeyi gördüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim uğraşacağım. Sonra bazı arkadaşlarla hususi müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz" dediğinde Yunus Nadi'nin; "Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız" sözlerine kalem ile masaya vuran Gazi Mustafa Kemâl:

"En kuvvetli zamanımız bugündür" diyerek Kanun-u Esâsi'nin kendisinin düzenlediği 1. Maddesini okudu

"Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur bir halk devletidir."¹¹¹

Atatürk, bu düşüncesini kamuoyuna açıklamakta gecikmez. Nitekim, 27 Eylül 1923 günü Neue Freie Presse gazetesi muhabirine verdiği demeçte; "Yeni Türkiye Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcrâ kuvveti, teşriî salâhiyeti, milletin yegâne hakiki mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimedede hulâsa etmek kabildir: "Cumhuriyet"¹¹² demişti.

Mustafa Kemâl bu sözlerle Yeni Türkiye Devleti'nin Anayasası'nın hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması ilkesi ile yürütme ve yasama gücünü elinde bulunduran bir Meclis'e dayandığını ve bunun da Cumhuriyet olduğunu resmen açıklamıştı.

Yeni Türkiye'nin yenilenmesinin ve Teşkilât-ı Esâsiye'nin gelişiminin henüz tamamlanmadığı; Teşkilât-ı Esâsiye'de düzeltmeler ve değişiklikler yapılarak mükemmel hale getirilmenin şart olduğunu belirterek; "İkmâline başlanan bu iş, henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün fiilen almış bulunduğu şekil kanunen de tesbit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükümet teklifâtı meclise arz edilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun inkişâf ve ikmâline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse, aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer cumhuriyet usulüyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi, bizim de hâkimiyete malik bir

¹¹⁰ F.R.ATAY, Çankaya, s.374; F.R.ATAY, Mustafa Kemâl'in Mütareke Defteri, Ankara, 1981, s.40.

¹¹¹ F.R.ATAY, Çankaya, s.374; F.R.ATAY, Mustafa Kemal'in..., s.41.

¹¹² A.F. CEBESÖY, Siyasi..., II, s.38; A.S.D., III- s.86.

parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde, Büyük Millet Meclisi hem teşriî, hem de icraî salâhiyete maliktir. Başka bir yerde olduğu gibi, bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mes'uldürler. Başka yerlerde, yeni Türkiye Devleti İcrâ Vekilleri'nin, Millet Meclisi elinde bir oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatâdır, vekillerin mes'uliyetine ve vazifesine ait mesele de, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda yapılacak tadilat ile tesbit edilmiş olacaktır. Netice itibarıyla Reis-i cumhurdan, Reis-i hükümetten ve mes'ul Vekillerden müteşekkil bir hükümet teşkil edeceğiz"¹¹³ sözleri ile açıkça, yakın bir zamanda Cumhuriyete geçeceğimizi ilan etmişti.

Onun bu sözleri İstanbul basınında "cumhuriyet şekline geçiyormuşuz" şeklinde yazılanlarla muhalefetin tepkisine de yol açtı. Bunun üzerine Yunus Nadi Bey, "Gazi Paşa, Cumhuriyet şekline intikal etmek üzere bulunuyoruz veya bulunacağız dememiş, sadece mevcut idaremizin tarzı, zaten Cumhuriyetten başka birşey değildi. Binaenaleyh, Türkiye'de Cumhuriyet namına ilân edilecek yeni bir şey yoktur" şeklindeki¹¹⁴ yazısıyla ortamı yumuşatmaya çalıştı.

Ankara'nın Başkent Oluşu

2 Ekim 1923 günü, İstanbul'daki İtilâf Devletleri'nin son birlikleri, Dolmabahçe Sarayı önündeki Türk bayrağı ve askerini selamlayarak şehri terk etmiş¹¹⁵ geldikleri gibi gitmişlerdi. 6 Ekim 1923'de ilk Türk birlikleri İstanbul'a girmişti. Bu günlerdeki önemli bir diğer mesele de Ankara'nın başkent olmasıdır.

Mustafa Kemâl Paşa, saltanatın kaldırılmasının ertesi, 2 Kasım 1922 günü, Bursa'da Petit Parisien muhabirinin, başkent İstanbul değil de, Bursa mı yoksa Ankara mı olacağı haberinin doğruluğu hakkındaki sorusuna; "Müstakbel payitahtımızı intihab için sulhün akdini beklemeliyiz"¹¹⁶ cevabını vermişti.

16/17 Ocak 1923 günü İzmit'te İstanbul gazetecileri ile yaptığı görüşmede ise hükümetin merkezinin neresi olacağı meselesi hakkında, hükümet merkezinin her türlü yabancı saldırı ve tehlikesinden uzak ve yine hükümetin, memleketin her tarafı ile eşit bir şekilde ilgilenebilmesi için merkezi bir yerde olmasını ister ve "Ankara, Türkiye'nin pekâlâ merkezi olabilir ve hadisât da orasını merkez yaptı ve feyizli bir merkez yaptı"¹¹⁷ demişti.

¹¹³ A.S.D., III- s.86-87.

¹¹⁴ A. F. CEBESÖY, II, s.38.

¹¹⁵ İ.Hami DANIŞMENT, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, İstanbul, 1973, s.469; Ahmet Emin YALMAN, Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim, III, İstanbul, 1970, s.79-80; David WALDER, Çanakkale Olayı, (Çev: M.Ali KAYABAL), İstanbul, 1971³, s.405-407.

¹¹⁶ A.S.D., III, s.73. 109

¹¹⁷ A.İNAN, Eskişehir-İzmit..., s.51.

27 Eylül 1923'de Neue Freie Presse muhbirine "Ankara Türkiye'nin payitahtıdır"¹¹⁸ demişti.

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'ndan sonra sıra, tamamen yabancı işgalinden kurtulan ve fiili bütünlüğü sağlanan Yeni Türkiye Devleti'nin merkezini tesbite gelmişti. "Devletin makarr-ı idaresini bir an evvel tesbit ederek, dahili ve harici tereddütlere nihayet vermek elzem idi" diyen Gazi Mustafa Kemâl, 6 Ekim 1923'de Türk ordusunun girdiği İstanbul'un payitaht olarak kalmasını isteyenlere karşı "payitaht" yerine özellikle "makarr-ı idare" ifadesini kullanarak aradaki anlam farkını vurgulamak istemiştir. Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın 9 Ekim 1923'de Meclis'e sunduğu kanun teklifi 13 Ekim 1923 günü uzun tartışmalar sonucu "Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi, Ankara şehridir"¹¹⁹ ifadesiyle kabul edildi.

Cumhuriyetin İlanı

T.B.M.M.'nin kararı ile Ankara'nın Hükümet Merkezi yeni Başkent oluşu halâ ismi konulmamış, ancak varlığı belli olan yeni devlet şeklinin de yakında belirleneceğinin de ifadesi idi.

Aslında yeni Türk Devleti 23 Nisan 1920'de Ankara'da resmen doğmuştu, ama henüz adı konulmamıştı. Aynen eski Türk geleneğinde olduğu gibi, kişinin bir adı hakketmesi için kendini ispatlaması, layık olduğu adı alması gerekiyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de, yurdu dört bir yandan istila eden düşmanlarla savaşmış, devletin toprak bütünlüğünü koruyarak, milleti esaretten kurtarıp, bağımsızlığına kavuşturmuş, milli iradeyi hakim kılmıştı. Çok şeyler yapmıştı ama, yapacağı daha çok şeyler vardı. Onun için adı-sanı belli olmalıydı.

24 Ekim 1923 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi saltanatın kaldırıldığı ve hakimiyet-i milliyenin teessüsünü tesbit eden kararın alındığı 1 Kasım 1922 gününü "Hakimiyet Bayramı" olarak kabulü hakkındaki kanunu kabul etti¹²⁰,

Ekimin sonlarında Meclis'te, Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığındaki Vekiller Heyeti'ne ve özellikle Fethi Bey'e karşı bir olumsuzluk başgöstermişti. Bunun üzerine Fethi Bey, Başbakanlık görevini de yoğunlaşabilmek için 24 Ekim günü Dahiliye Vekilliği'nden istifa etti¹²¹.

25 Ekim günü Halk Fırkası'nın toplantısında muhalif milletvekillerin de teşvikiyle İçişleri'ne Erzincan Milletvekili Sabit Bey, Ali Fuat Paşa'nın istifası (23 Ekim 1923) ile

¹¹⁸ A.S.D., III, s.87.

¹¹⁹ Z.C., III/II, s.665; K.ATATÜRK, II, s.796.

¹²⁰ Z.C., II/III, s.15-16.

¹²¹ K.ATATÜRK, III, s.797

boşalan Meclis İkinci Başkanlığı'na da Rauf Bey'in seçilmesi kararı alınmıştı. Oysa, Mustafa Kemâl Paşa, her ikisini bu makamlara uygun görmüyordu.

Fethi Bey ve arkadaşları Meclis'te kendilerine karşı oluşan bu ortamda görev yapamıyorlardı ve Mustafa Kemâl'e de bunu defalarca dile getirmişlerdi. Mustafa Kemâl Paşa, bu buhranın sebebini; Hükümet'in Meclis'in seçimiyle kurulmasında, yani "Meclis Hükümeti" olmasında görüyordu. 26 Ekim günü, Vekiller Heyeti'ni Çankaya'da toplayan Mustafa Kemâl Paşa, gerek Fethi Bey'in gerekse vekillerin istifa etmelerinin zamanının geldiğini söyleyerek, istifalarını istedi¹²². Ertesi gün, Fethi Bey'in Hükümeti istifa etti¹²³.

Üstelik o gün alınan karar gereğince, istifa eden vekiller tekrar seçilseler bile, yeni hükümette görev almayacaklar idi.

Mustafa Kemâl Paşa, yukarıda alınan karara bağlı kalmak şartıyla, "muhteris hizbi hükümet teşkilinde tamamen serbest" bıraktıklarını fakat onların ne hükümeti kuracaklarına, ne de memleketi idareye iktidar olamayacaklarına emin olduklarını belirterek; bu hükümet buhranını önlemek için "...bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi vaz'etmek suretiyle işi esâsından halledebileceğimi düşünmüştüm"¹²⁴ demektedir.

Kurulacak hükümet listesinde, meclisteki kuvvetli kişiler yoktu. Mustafa Kemâl Paşa'dan ayrılamayan ve kendilerine seçilmemek tavsiyesinde bulunulan bu kişilerle veya bu kişiler dışında bir hükümetin kurulması imkansız hale gelmişti¹²⁵.

Cumhuriyetin ilanı kaçınılmazdı. Çünkü, devletin şekli ortada idi. Fakat, gerek içeride gerekse dışarıda böyle düşünenlerin gücünün, onun adını söyleyerek ilan etmeye yetmediği görüşü hakimdi. Üstelik, burada da hedef Atatürk idi¹²⁶. Onun, bütün bu işleri idare edip sonuca götürüp fiilen idarenin başında bulunmasına rağmen, idarenin Cumhuriyet olduğunu ilana kudreti olmadığı düşünülüyordu.

İnönü, Hariciye Vekilliği görevi dolayısıyla sık sık yabancılarla birlikte olduğundan ve özellikle Lozan Görüşmeleri'nde bu meseleyi yakından yaşamıştı. İsmet İnönü, Lozan dönüşü bu meseleler üzerinde durmuştu. Gerek Mustafa Kemâl gerekse kendisi bunu, devletin bir zaafı olarak görüyorlardı¹²⁷.

Nihayet beklenen gün gelmişti. Mustafa Kemâl Paşa, 28 Ekim akşamı Çankaya'da İsmet Paşa, Kâzım Paşa, Fethi Bey, Rize Milletvekili Fuat Bey, Afyon Karahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey, Sinop Milletvekili Kemâlettin Sami ve Kocaeli Grup

¹²² K.ATATÜRK, II, s.798.

¹²³ Z.C., II/III, s.75.

¹²⁴ K.ATATÜRK, II, s.799.

¹²⁵ F.R.ATAY, Çankaya, s.377.

¹²⁶ İ.İNÖNÜ, II s.75.

¹²⁷ K.ATATÜRK, II, s.794; İSMET İNÖNÜ, II, s.174.

Kumandanlığı yapmış olan Hait Paşaların katıldığı bir akşam yemeğinde "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz." dedi¹²⁸.

28 Ekim akşamı, diğer misafirler giderler ama, İsmet Paşa, Çankaya'da kalarak Mustafa Kemâl Paşa ile bir kanun layihası müsveddesi hazırlarlar. 20 Ocak 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda gerekli değişiklikler yapılır¹²⁹.

Ertesi 29 Ekim günü, yine yeni hükümetin kurulması sağlanamamış ve Kemâlettin Sami Bey'in; Gazi Paşa'nın "Reis-i Umûmî sıfatıyla meselenin halline Heyet-i Umûmîye tarafından tevkil ve memur"¹³⁰ edilmesi hakkındaki takririn kabulü ile Çankaya'da bulunan Gazi Mustafa Kemâl Paşa görüşmelere davet edildi.

Meclis'te kürsüye çıkarak "Efendiler! Heyet-i Vekile intihabında teşettüt-ü efkâr hâsıl olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım sureti halli arz ederim." teklifinde bulundu. Bunun kabulü üzerine, gerekli gördüğü kişilerle Meclis'teki odasında 28/29 Ekim gecesi hazırladığı kanun teklifi müsveddesini görüntüledi. Toplantıdan sonra tekrar Meclis kürsüsüne çıkan Mustafa Kemâl, mevcut meselelerin, "noksan, kusur ve takib edilmekte olunan usul ve şekilden kaynaklandığını belirterek; "...Heyet-i Celîleniz bu müşkülün halline beni memur kıldınız. Ben de bu arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tesbit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazhar-ı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tesbit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavih lazımdır. Teklifim şudur."¹³¹ dedikten sonra hazırlanmış olan müsveddeyi okumak üzere katibe vererek, kürsüden indi.

Bunun üzerine görüşmeler başladı ve Kanun-u Esâsi Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey ve arkadaşları tarafından Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun 1., 2., 3., 4., 10, 11. ve 12. Maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi ve Encümen Mazbatası Meclis'e sunuldu. Yapılan görüşmeler sonrasında nihayet 29 Ekim 1923 Pazartesi günü akşam sekiz buçukta(20.30), Türkiye Devleti'nin idare şeklinin Cumhuriyet olduğunu ifade eden 364 nolu yeni kanun "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri ile kabul edildi¹³².

Aynı gece onbeş dakika sonra (20.45) Gazi Mustafa Kemâl Paşa, Cumhurbaşkanı seçildi. Bunun üzerine kürsüye gelen Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemâl Paşa; Meclis'in bu kanunu kabul etmesi ile "...Türk Devleti'nin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lazım gelen mahiyeti beynelmilel marûf ünvanı ile yadedildi" diyerek, kendisini Cumhurbaşkanı seçtiklerinden dolayı teşekkür etmiştir. Sözlerine devamlı "...Milletimiz haiz olduğu evsâf ve liyâkatini hükümetinin yeni ismiyle cihanı medeniyete

¹²⁸ K.ATATÜRK, II, s. 803.

¹²⁹ K.ATATÜRK, II, s.803.

¹³⁰ K.ATATÜRK, II, s.807-808; İ. İNÖNÜ, II, s.177.

¹³¹ K.ATATÜRK, II, s.809.

¹³² K.ATATÜRK, II, s.815.

daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkiye lâıyk olduğunu âsarıyla isbat edecektir..... Milletın teveccühünü daima nokta-i istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesud , muvaffak ve muzaffer olacaktır."¹³³ demiştir.

Kanunu Esâsiye'nin bu şekilde düzeltilmesinde, Mustafa Kemâl Paşa'nın "müteşebbüs olduğundan" dolayı, cumhuriyetin ilânında acele edildiği veya gerek var mı idi¹³⁴ ve benzeri itirazlarla muhalefet edilmesine rağmen, Türkiye Devleti nihayet adını bulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, tarihte kurulmuş nice Türk Devletlerinin sonuncusu idi.

30 Ekim günü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa, İsmet Paşa'yı başbakanlığa atamasıyla, İsmet Paşa'nın başkanlığında, ilk Cumhuriyet Hükümeti de kuruldu¹³⁵.

İsmet İnönü hatıralarında Ankara'nın başkent oluşu ve Cumhuriyetin ilanının, yaratılan hükümet buhranı sırasında, hükümetin dışında bir teşebbüs olarak gerçekleştiğini, Mustafa Kemâl Paşa'nın, bu hükümeti başından beri bir intikal hükümeti olarak düşünmüş olabileceğini yazar¹³⁶.

Sözlerine devamla "Görülüyor ki, Fethi Bey'in karşısında hallonulmaz bir hükümet buhranı bulunması ve bunun bir cumhuriyet ilânına varması, Atatürk'ün tasavvuru içindedir. Binaenaleyh Cumhuriyet ilanı için o tertip yürüyor. Bu telakkiye göre, devlet için, memleket için lazım olan bir açık oturum temin edilmiş ve esaslı bir adım atılmış oluyor. Bu telâkkiyi benimserim. Ben neticeye bakarım"¹³⁷ demektedir.

Mustafa Kemâl Paşa'nın yıllardan beri yüce ideali olan Cumhuriyet ne idi? Onu nasıl değerlendiriyordu? Neden yeni bir devlet şekli olarak Cumhuriyeti seçmişti? Cumhuriyetin nitelikleri ne idi?

Kendisinin de belirttiği gibi, Cumhuriyetin ilanına kadar içinde sakladığı bu fikri açıkça ortaya koyamamış¹³⁸, ya imâlarda bulunmuş ya da kendisine çok yakın birkaç kişi ile paylaşmıştı. Buna rağmen, faaliyet ve düşüncelerinden dolayı daima Cumhuriyetçi olmakla itham edilmişti.

Bundan dolayı, O'nun Cumhuriyet hakkındaki net düşünceleri ve sözlerini 1923'den itibaren görmekteyiz.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa'nın, Cumhuriyetin ilanından sonraki tüm konuşmalarında; Cumhuriyet Hükümeti, Cumhuriyet ordusu, jandarması, Cumhuriyet

¹³³ Z.C., II/III, s.99-100; K.ATATÜRK, II, s.813-815.

¹³⁴ K.ATATÜRK, II, s.815-819.

¹³⁵ K.ATATÜRK, II, s.815; Z.C., II/III, s.103; İ.İNÖNÜ, II, s.181.

¹³⁶ İ.İNÖNÜ, II, s.175.

¹³⁷ İ.İNÖNÜ, II, s.175.

¹³⁸ K.ATATÜRK, II, s.838.

Merkez Bankası, Cumhuriyet kanunları, Cumhuriyetin kuvveti şeklindeki ifadeleri özellikle kullandığını görüyoruz.

Herşeyden önce şunu belirtmekte yarar var ki, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa da, 8 Mart 1928'de *Le Martin* Gazetesi muhabirine verdiği demeçte bunu açıkça belirtmişti. Türk demokrasisi, tüm dünya demokrasi fikirlerini yayan Fransız İhtilâl'i açtığı yolu takip etmiş ama, kendine has özelliklerle gelişmiştir¹³⁹.

Bugünlere kolay gelinmemiştir. Türk milleti ve Türk vatani büyük kederler ve elemeler geçirmiş, önce "Ya istiklâl, ya ölüm" mücadelesi vermişti.

30 Ağustos 1924'de, Büyük Zafer'in Yıldönümü dolayısıyla Dumlupınar'da yaptığı konuşmasında Gazi; her Türk'ün vatanını yeniden yapmak ve orada mesut ve hür yaşayabilmek için mutlaka hakimiyetine sahip olarak, Cumhuriyet bayrağı altında bütün evlâdlarını toplu ve dikkatli bulundurmak lazım geldiğini anlattığını ifade etmiştir¹⁴⁰.

Bu çerçeve içerisinde Mustafa Kemâl Paşa, bugünkü hükümeti ve devlet teşkilatını, milletin kendi kendine yaptığını ve bunun isminin cumhuriyet olduğunu belirterek; "Artık hükümet millettir, millet hükümettir"¹⁴¹ demiştir.

Cumhuriyetin, demokrasi prensibine dayanan bir devlet şekli olduğundan hareketle, "Demokrasi prensibinin en modern ve mantıkî uygulamasını sağlayan hükümet şekli Cumhuriyettir"¹⁴² diyordu.

Yüksek ahlâki değer ve niteliklere dayanan Cumhuriyet, bir faziletti¹⁴³. Bundan dolayı, bu niteliklere sahip olan Türkler, demokrat, hür ve mes'ul vatandaşlar olduğundan¹⁴⁴, "Türk milletinin karakter ve adetlerine en uygun idarcı cumhuriyet idaresi"¹⁴⁵ idi.

Türk'ün yüksek siyasi müessesesi olarak nitelendirdiği¹⁴⁶ ve egemenliğin, kayıtsız şartsız millete ait olduğu Cumhuriyetin niteliklerini Mustafa Kemâl Atatürk şöyle özetler: "Cumhuriyet'te son söz millet tarafından seçilmiş meclistedir ve millet adına kanunları yapar. Meclis hükümete güvenoyu verir veya düşürür. Millet, vekillerinden memnun olmazsa, belli zaman sonra başkalarını seçer. Milletin egemenliğini sağlaması ve devlet idaresine katılması, zamanında oyunu kullanması ile mümkündür"¹⁴⁷.

Yine Atatürk'e göre; Cumhuriyet'te milli egemenliğin korunmasının en iyi kefil, Meclis ve belli zaman için seçilen Devlet Başkanı'dır. Meclis, cumhurbaşkanı ve hükümet;

¹³⁹ A.S.D., III, s.120.

¹⁴⁰ A.S.D., II, s.184.

¹⁴¹ A.S.D., II, s.241

¹⁴² Ayşe Afiyet İNAN, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, T.T.K. 1969, s.410-411.

¹⁴³ A.S.D., II, s.242.

¹⁴⁴ A.A. İNAN, "Atatürk'ün Vatandaşlık Hakları Düşüncesi", *Atatürk Konferansları*, I, T.T.K. 1964, s.12.

¹⁴⁵ A.S.D., III, s.106-107.

¹⁴⁶ A.S.D., II, s.283.

¹⁴⁷ A.A. İNAN, *Medeni Bilgiler...*, s.411; A.A. İNAN, *M. Kemâl Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1981, s.71.

halkın güvenliğini, hürriyetini, rahatını düşünmek ve sağlamak zorundadır. Bunlar; iktidara, saltanat sürmek için değil, millete hizmet için getirilmişlerdir. Millete karşı durum ve görevlerini kötüye kullandıkları takdirde, şu veya bu şekilde kendilerini milli irâdenin karşısında bulabilirler¹⁴⁸.

Cumhuriyetin iç ve dış siyaseti, gelecekte dahi, haysiyet, kuvvet ve yönlendirmesi ile Türk Milletinin güçlerini, onun refahı ve gelişmesi için bir noktada birleştirip, yoğunlaşması ile yükselecektir¹⁴⁹.

5 Şubat 1924'de İzmir'de gazetecilerle yaptığı konuşmasında; "Milletin uyanıklığına, milletin ilerleme, gelişme ve yeteneğine güvenerek, milletin azminden asla şüphe etmeyerek, Cumhuriyetin gerektirdiği bütün şeyleri yapacağız."¹⁵⁰ diyordu.

İstiklâl, milliyet ve muzafferiyetten doğan¹⁵¹ Cumhuriyet, çok güçlü ve büyük bir payanda üzerine kurulmuştu. Bu payanda, bu dayanak, Cumhuriyetin kurucusu ve sahibi olan, Türk Milleti idi. 26 Nisan 1926'da "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk Milliyetçisiyiz; Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı, ne kadar Türk harsıyla meşbu olursa; o camiaya istinat eden Cumhuriyet de kuvvetli olur"¹⁵² demiştir. Bundan dolayı Atatürk, Cumhuriyetin yalnız iki şeye, yani; milletin kararına ve ordumuzun kahramanlığına güvendiğini açıkça ifade etmektedir¹⁵³.

Atatürk'ün her faaliyetindeki ana gayesi Türk milletini, medeni dünyada lâyük olduğu yere yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, hergün daha da artan bir şekilde desteklemek... ve bunun içinde, istibdat fikrini öldürmekti¹⁵⁴.

Bu kadar büyük bir mücadele ve emek ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni kimlere emanet etmişti. Onun cevabını da vermişti:

"Gençler! Cesaretimizi kuvvetlendiren ve devam ettiren sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin fikir hürriyetinin en kıymetli sembolü olacaksınız... Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizlersiniz."¹⁵⁵

İzmir suikasti nedeniyle Anadolu Ajansı'na verdiği 19 Haziran 1926 tarihli demecinde:

¹⁴⁸ A.A. İNAN, Medeni Bilgiler..., s.413-414; A.A.İNAN, M.Kemâl Atatürk'ten..., s.72.

¹⁴⁹ A.S.D., I, s.372.

¹⁵⁰ A.S.D., II, s.171.

¹⁵¹ A.S.D., I, s.372.

¹⁵² A.S.D., III, s.118.

¹⁵³ A.S.D., II, s.172.

¹⁵⁴ K.ATATÜRK, II, s.897.

¹⁵⁵ A.S.D., II, s.184.

"Benim naçiz vücudum birgün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır"¹⁵⁶ sözleri kendi şahsına yapılan herhangi bir teşebbüsten sonra da cumhuriyetin yaşayacağını ifade etmiştir.

Büyük Nutku'nun sonunda, Türk Milletinin aziz malı olan her zerresinde kendi emeğinin bulunduğu bu büyük eseri, mirası, vârisleri saydığı Türk gençliğine bırakıyordu:

"Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum. Ey Türk Gençliği! Birinci vazifen, Türk İstiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir...." dedikten sonra, ülkemizin ve milletimizin içinde bulunabileceği en kötü şartlar içinde olsalar bile, gençlerden şunu istiyordu:

"Ey Türk istikbalinin evladı! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur."¹⁵⁷

¹⁵⁶ A.S.D., III, s.119.

¹⁵⁷ K.ATATÜRK, II, s.897-898.